

Mojca Kovačič

Viri za zgodovino žensk v srednjem veku

UDK 940.1-055.2(497.4)

KOVAČIČ, Mojca, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

Viri za zgodovino žensk v srednjem veku

Zgodovinski časopis, Ljubljana 62/2008 (138), št. 3–4, str. 323–349, cit. 151

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Ključne besede: zgodovina žensk, zgodovina spola, viri, srednji vek

Avtorica v svojem članku opozori na nekatere vire, s pomočjo katerih se da raziskovati zgodovino žensk v srednjem veku na Slovenskem. Listine, ki so eden od najbolj pristnih virov, direktno pričajo o življenju, delovanju, porokah, dotah, jutrnjah, smrti, rojstvih, oporokah, dedovanju in podobnem. Za raziskovanje žensk so zelo koristni tudi mestni statuti, kronike, kovanci, grbi, pečati, hagiografija in pridige. Daleč največ ohranjenih virov pa predstavljajo dela takratnih piscev oziroma umetnikov, tako cerkvenih kot tudi laičnih.

Avtorski izvleček

UDC 940.1-055.2(497.4)

KOVAČIČ, Mojca, PhD, University in Ljubljana, Faculty of Arts, Department of History, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, mojca.kovacic@siol.net

Sources for Medieval History of Women

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 62/2008 (138), No. 3–4, pp. 323–349, 151 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

Key Words: women's history, history of gender, sources, the Middle Ages

The essay investigates some of the sources for the study of medieval history of women in the territory of present-day Slovenia. Among the most genuine sources, documents speak about the way of life, activities, marriages, dowries, the custom of the so-called jutrnja (husband's present to his wife the morning after their wedding day), deaths, births, wills, inheritance systems, et cetera. Additional valuable data can be found in town statutes, chronicles, sermons, hagiography, and on coins, coats of arms, and seals. However, the works of writers and artists of that period, both ecclesiastical and secular, represent by far the most numerous available sources on the subject.

Author's Abstract

Vsakomur, ki se je kdaj ukvarjal z raziskovanjem žensk v srednjem veku, je še kako znano, da virov za takšno temo ni lahko najti, saj so zelo razkropljeni in jih je potrebno iskati na vseh mogočih koncih. Poleg tega velja še pravilo, da so tudi tisti viri, ki na prvi pogled delujejo nepomembni, saj v njih ne najdemo ničesar o ženskah, lahko zelo koristni in zgovorni. Informacije o življenju žensk je treba namreč iskati tudi tam, kjer žensk ni in se ob tem vprašati, zakaj jih ni. V pričujoči obravnavi bi rada opozorila vsaj na nekatere vire za zgodovino ženske v srednjem veku.¹ Osredotočila sem se predvsem na tiste vire, ki jih lahko uporabimo za raziskovanje žensk, ki so v srednjem veku živele in delovale na našem ozemlju oziroma so bile z njim na nek način povezane.

¹ Temeljna literatura: *Medieval Women and the Sources of Medieval History* (ur. Joel T. Rosenthal), The University of Georgia Press, Athens in London 1990; *Women's Lives in Medieval Europe. A Sourcebook* (ur. Emilie Amt), Routledge, New York in London 1993; *Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts* (ur. Alcuin Blamires, Karen Pratt in C. W. Marx), Oxford University Press, New York in Oxford 1992. Naj opozorim, da sem občasno navedla tudi spletno stran, na kateri je mogoče najti tekst, o katerem govorim oziroma zgolj kakšno koristno informacijo o avtorju in tekstu. Pri tem je potrebno povedati, da internetnih objav ne gre uporabljati kot vir, temveč nam služijo le kot pomagalo, saj so nekateri od teh tekstov pri nas bolj težko dostopni.

Splošno uveljavljeno mnenje o ženskah in njihovih telesih

Če želimo spoznati življenje in položaj ženske v srednjem veku, se moramo najprej seznaniti s takratno miselnostjo in prisotnost, delovanje in miselnost žensk na eni strani proučiti v kontekstu srednjeveške civilizacije, na drugi pa v kontekstu njenega statusa v družini, državi, družbi in Cerkvi. O tem, kakšno je bilo splošno uveljavljeno mnenje o ženskah, je veliko podatkov. Večinoma so ta besedila nastala izpod peresa moških in to tistih, ki so zavrnili družbo žensk in jih je njihov položaj silil v celibat. Pisano besedo je namreč nadzoroval tisti del duhovščine, ki je bil, zaradi pomanjkanja vsakodnevnih stikov s predstavnicami ženskega spola, v svojih kritikah o ženskih napakah in nepopolnostih zelo oster. Glede na to, da so bili ti moški popolnoma odrezani od žensk, saj so živeli in delali v izključno moških univerzah, bili zaprti za samostanskimi zidovi in v skriptorijih ter v šolah in fakultetah teologije, so si svoje znanje pridobivali izključno iz knjig. Zato pa je bilo njihovo pojmovanje žensk veliko bolj popačena kot pa realna slika. Zato tudi ni presenetljivo, da je bila klerična misel, le-to pa so prevzeli tudi vsi ostali moški: pesniki, pisatelji in učenjaki, v tem obdobju mizoginična.²

O ženskah samo negativno

»Zdaj vidiš, kako nepremišljeno se je poročiti. Kakšen bo tvoj odgovor? Kakšen smisel ima razmišljati o tej zadevi? Ne poroči se, imej ljubico! Če si šibak po naravi, je bolje, da jih imaš sto, kakor pa, da se predaš samo eni; obnašaj se do nje, kot da ni nič bolj pomembna od slamnate bilke. In, če si močan, ubogaj moj nasvet, ne zabredi v močvirju in jih ne imej niti sto niti ene. Prepovedujem ti, da imaš z njimi kakršnikoli opravek, kajti v vrtu preži nate kača: in nihče se ji ne približa, ne da bi pozneje obžaloval.«³

Zbirka tekstov, *Woman Defamed and Woman Defended. An Anthology of Medieval Texts*, nam ponudi številne primere takšnega pisanja, pri čemer se nekateri izmed njih v knjigi, *Women's Lives in Medieval Europe. A Sourcebook*, spet ponovijo.⁴ Tako spoznamo, da sta se z ženskim značajem ukvarjala že antična pisca Ovidij (*Ars amatoria, Amores*)⁵ in Juvenal (*Saturae*).⁶ Vsekakor je izjemno pomembno poznati tudi Sveto pismo, saj je v njem napisanega toliko tega, da bi podrobna analiza zagotovo zahtevala posebno, samo temu posvečeno knjigo. Preučiti bi bilo potrebno zgodbe o Samsonu, Juditi, Esteri in ostalih. Nujna bi bila podrobna analiza Pregovorov, Pridigarja in Sirah, treh knjig, kjer je izrečenega največ negativnega o ženskah. Pozornost zbujajoči so komentarji sv. Pavla v Prvem pismu Korinčanom.⁷

² A History of Women in the West, II. Silences of the Middle Ages (ur. Christiane Klapisch-Zuber), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1998, str. 7, 15 in 16.

³ Jehan le Fevre, Les Lamentations de Matheolus: Monstrous Woman (II. 4095–4142); prevod iz: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 195.

⁴ Knjiga *Women's Lives in Medieval Europe* prinaša v večji meri tekste, ki se tičejo bolj specifične zgodovine žensk (npr. različni zakoni).

⁵ Ovidove pesmi lahko najdete tudi v slovenskem oziroma hrvaškem prevodu. Glej: Publius Ovidius Naso, *Umetnost ljubezni* (ur. Bronislava Avbelj), Modrijan, Ljubljana 2002; isti, *Ljubavi; Umijeće ljubavi; Lijek od ljubavi*, Znanje, Zagreb 1973.

⁶ Žal njegova dela niso prevedena v slovenščino. Glej angleško ali nemško izdajo: Decimus Iunius Iuvenalis, *The Satires*, Oxford University Press, Oxford in New York 1999; Decimus Iunius Iuvenalis, *Satiren*, Reclam, Stuttgart 1994.

⁷ Sveto Pismo Stare in Nove zaveze, Društvo Svetopisemska družba Slovenije, Ljubljana 1997. Glej predvsem: Prva Mojzesova knjiga (Geneza), 1: 25–27, 2: 15–23 in 3: 1–7; Druga Samuelova knjiga, 11: 1–27; Pregovori, 7: 4–27; Pridigar, 7: 26–30; Sirah, 25: 22–31 in 42: 11–14; Evangelij po Janezu, 20: 1–18; Prvo pismo Timoteju, 5: 9–15 in 2: 8–15.

Na mestih, kjer je bilo v ospredju proučevanje ženskega telesa, se je srednjeveški nauk o medicini in fiziologiji znova in znova zatekal k menstruaciji. Na področju religije je žensko mesečno perilo predstavljalo njeno nečistočo in nedotakljivost, medtem ko je na področju fiziologije to pomenilo, da ženska ne more biti enakovredna popolnoma razvitemu človeku, tj. moškemu, saj že navzven kaže dokaze o svojem nepopolnem telesnem sistemu, ki se mora čistiti odvečne umazanije. Ogromen vpliv na srednjeveške pisce je od konca 12. stoletja, ko so njegova ponovno odkrita dela začeli preučevati na Univerzi v Parizu, prav gotovo imel Aristotel (*De generatione animalium*),⁸ ki je vlogo ženske pri oploditvi tako zmanjšal, da je bila potrebna le še kot prostor, kjer se je oploditev začela. Podobno legendarno je v srednjem veku postalo tudi pisanje Galena (*De usu partium*).⁹ Čeprav se je v nekaterih pogledih razlikoval od Aristotela, še posebej pri tem, da je zagovarjal prisotnost ženskega »semena« pri spolnem aktu (on je v primerjavi s predhodnikom že vedel za jajčnike), je v veliki večini podpiral Aristotelovo hierarhično teorijo o spolih. Pravzaprav je svoja medicinska dognanja utemeljeval na trditvi o stopnji temperature med moškim in žensko. Razmnoževalni organi so se med seboj dopolnjevali, pri čemer naj bi bili ženski inverzni moškim. Tudi velika enciklopedija znanja, znana pod imenom Etimologije (*Etymologiae*), ki jo je napisal Izidor Seviljski¹⁰ in je bila zelo priljubljena po vsej Evropi, saj so jo citirali še veliko stoletij, se je ustavila pri razmnoževanju in menstruaciji ter prikazala žensko kot manjvredno, šibkejšo in bolj pohotno. S podobnimi temami sta se soočala še avtorja iz poznejšega obdobja, in sicer sv. Anselm (*Monologium*)¹¹ in sv. Tomaž Akvinski (*Summa Theologiae*).¹²

Zelo zgovorni so nekateri izmed cerkvenih očetov.¹³ Najbolj »vreščече« izjave Tertulijana so zbrane v njegovem delu *De cultu feminarum*.¹⁴ Sv. Janez Krizostom (Zlatousti) je bil vpliven razlagalec Svetega pisma in je bil v srednjem veku znan zlasti po zagovarjanju devištva ter grajanju žensk (Homilije k pismu sv. Pavla Timoteju).¹⁵ Sv. Ambrozij Milanski si je svoj mizoginični sloves deloma zgradil na protiporočni propagandi, o kateri je razpravljal v besedilih *De Viduis* in *De virginibus: De virginitate*.¹⁶ Superiornost devištva nad poroko je goreče zago-

⁸ Aristotle, *Generation of Animals* (prevod: A. L. Peck), Harvard University Press, London, Heinemann in Cambridge 1963; Angleški izvod najdeš tudi na internetu: Aristotle, *On the Generation of Animals* (prevod: Arthur Platt); <http://etext.library.adelaide.edu.au/a/aristotle/generation/>.

⁹ Galen, *On the Usefulness of the Parts of the Body* (prevod: Marqaret Tallmadge May), Cornell University Press, Ithaca in New York 1968.

¹⁰ Zgolj v latinščini. Isidori Hispalensis Episcopi, *Etymologiarum sive originum* (ur. W. M. Lindsay), Oxford University press, Oxford 1991. Glej tudi: <http://www.thelatinlibrary.com/isidore.html>. V knjigi *Women Defamed and Women Defended*, str. 43–45, so odlomki, ki se nanašajo na žensko prevedeni v angleščino.

¹¹ Hrvaški prevod v: Anselmo Canterburyjski, *Quod vere sit deus*. Svezak prvi (prevod: Marina Miladinov), Demetra, Zagreb 1997. Glej zlasti *Monologium*, 42. poglavje, str. 183–185.

¹² Glej nemški in angleški izvod: Andreas Speer, Thomas von Aquin, *Die Summa theologiae. Werkinterpretationen*, Walter de Gruyter, Berlin in New York 2005; Thomas Aquinas, *The Summa theologiae* (prevod: Laurence Shapcote), Encyclopedia Britannica, Chicago 1996. Glej tudi spletno stran: <http://www.aristoteles-heute.de/SeinAlsGanzesUnbewegtDt/Theologie/summa/InhaltD/summa.html>.

¹³ Številne njihove tekste je v angleščini mogoče najti na spletni strani: <http://www.tertullian.org/fathers/>.

¹⁴ *Tertulliani Opera* (ur. A. Kroymann), Brepols, Turnhout 1964. v: *Women Defamed and Women Defended* angleški prevod nekaterih odlomkov. Glej še: <http://www.tertullian.org/>.

¹⁵ Homilije k pismu sv. Pavla Timoteju žal v slovenskem prevodu nimamo. Glej: Svetega Janeza Krizostoma izbrani spisi (prevod: Franc Ksaver Lukman in Franc Pavlanski Omerza), prvi zvezek, Ljudska knjigarna v Ljubljani, Ljubljana 1942. Tukaj je mogoče najti druge zanimive odlomke, ki se nanašajo na ženske. Angleška verzija v: *The Homilies of S. John Chrysostom on the Epistles of St Paul to Timothy, Titus and Philemon*, Library of Fathers of the Catholic Church, John Henry Parker, Oxford 1843.

¹⁶ Angleški prevod: *The Principal Works of St Ambrose, Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers* (prevod: H. de Romestin), X, Parker & Co, Oxford, Christian Literature Co, New York 1896. Za hrvaško verzijo razprave O devištvu glej: Ambrosius, *Spisi o djevičanstvu* (prevod: Jozo Marenić), Samostan sv. Klare, Split 2001. Latinski tekst obeh del: Ambrosius Mediolanensis, *Operum S. Ambrosii pars tertia, Per Ioannem de Amerbach*, Basileae 1492.

varjal tudi sv. Hieronim (*Adversus Helvidius, Adversus Jovinianum*). Hčeri svoje prijateljice Pavle, Juliji Evstohiji, ki se je zavezala k deviškemu življenju, je napisal pismo oziroma bolj rečeno navodila za deviško življenje.¹⁷ Enega izmed traktatov o devištvu je okrog leta 1412 napisal tudi klerik po imenu Jurij iz Brežic, ki je bil najverjetneje doma iz slovenskih dežel. Čeprav je v svojem delu več ali manj sledil takratni cerkveni doktrini in nam pri razkrivanju takratne miselnosti ne prinese nič novega, je njegova razprava vredna omembe, saj je ena od najstarejših ohranjenih teološko-moralnih del, ki jo je napisala oseba slovenskega rodu. Svojo knjigo o devištvu je napisal za Isabelle de Villeblanche, ko se je ta odločila sprejeti redovne zaobljube in postati redovnica v samostanu benediktink v Beaumont-lès-Tours.¹⁸ Vnet nasprotnik poroke je bil prav tako sv. Avguštin, ki je kar nekaj let celo živel z žensko, vendar pa jo je odslovil takoj, ko je njegova mati začela načrtovati njuno poroko. Čeprav je njegova doktrina bolj nevtralna in prefinjena, je še vedno verjel, da morajo biti žena in otroci podrejeni svojemu možu oziroma očetu (*Confessiones, De genesi ad litteram, De civitate dei*).¹⁹

Čeprav je cerkvenim očetom sledilo še veliko znamenitih teologov, so ostali izjemno pomembni in njihova dediščina se je prenesla na veliko srednjeveških avtorjev. Kako globoko v srednji vek so se zakoreninili cerkveni očetje, je mogoče razbrati tudi iz besedila *Decretum*, enega od osrednjih priročnikov v srednjem veku, ki ga je okrog leta 1140 napisal Gratian iz Bologne.²⁰ Priročnik je ena izmed najpomembnejših zbirk kanonskega prava. Drugi del, od skupno treh, je sestavljen iz šestinideset predmetov (*causae*), ki so razdeljeni na »vprašanja« in »poglavja«. Med drugim se pojavljajo tudi vprašanja o porokah, vzdržnosti, spolnih odnosih in moževi avtoriteti. Vpliv cerkvenih očetov je mogoče čutiti še pri že omenjenem Tomažu Akvinskem, na katerega je imel ogromen vpliv sv. Avguštin, Gottfriedu von Strassburg-u in njegovem *Tristanu* (priredba romana Tristan in Izolda),²¹ kakor tudi pri Pravilu za puščavnice (*Ancrene riwle*),²² kjer se mlada dekleta, ki so se odločila za religiozno življenje, opozarja, da ne smejo biti obsedena s svojo lepoto in ne tako nepremišljena, da kukajo iz svojih celic.

Med cerkvenimi avtorji je potrebno omeniti še Marboda iz Rennesa, ki je v svojo knjigo *Liber decem capitulorum* vključil poglavje o prostitutkah (*De meretrice*) in slabih ženskah (*De muliere mala*).²³ Walter Map je napisal knjigo *De Nugis curialium*, polno opravljanja in anekdot. V njej lahko najdemo Pismo Valerija Rufinu, kjer eden prijatelj prepričuje drugega o tem, kako slaba je poroka.²⁴ To temo obravnava tudi vesela in nespoštljiva pesem *De coniuge non ducenda*,²⁵ ki so jo našli v kar petinpetdesetih izvodih, kar nedvomno kaže na to, da je bila

¹⁷ Pismo Evstohiji imamo tudi v slovenskem prevodu: Svetega Hieronima izbrana pisma, prvi del (prevod: Franc Ksaver Lukman), Družba sv. Mohorja v Celju, Celje 1941, str. 114–163.

¹⁸ Janez Šumrada, Jurij iz Brežic in njegovo pojmovanje devišstva, v: Ženske skozi zgodovino. Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (ur. Aleksander Žižek), Celje, 30. september – 2. oktober 2004, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Celje 2004, str. 287–292.

¹⁹ V slovenskem prevodu: Avrelij Avguštin, Izpovedi (prevod: Anton Sovre), Mohorjeva družba, Celje 1991; v hrvaški verziji: Sveti Augustin, O državi božjoj = De civitate Dei, Krščanska sadašnjost, Zagreb 1982 in Aurelius Augustinus, O državi božjoj = De civitate Dei (prevod: Tomislav Ladan), Krščanska sadašnjost, Zagreb 1995–1996, trije zvezki. Za ostalo glej: St Augustine, The Literal Meaning of Genesis (prevod: John Hammond Taylor), 2 zvezek, Ancient Christian Writers, št. 42, Newman Press, New York in Ramsey 1982, str. 75, 170 in 171, 175 in 176. Glej tudi: Aurelius Augustinus, Zakonski stan in poželjenje (prevod: Nataša Homar), Knjižna zbirka Krt, 83, Študentska organizacija Univerze, Ljubljana 1993.

²⁰ Novi angleški prevod v: Woman Defamed and Woman Defended, str. 83–87.

²¹ Nemški prevod: Gottfried von Strassburg, Tristan, zv. 1–3 (ur. Friederich Ranke), Stuttgart 1996–1998. Angleški prevod: Gottfried von Strassburg, Tristan (prevod: A. T. Hatto), Penguin, Harmondsworth 1960.

²² Angleška verzija: The Ancrene Riwe (prevod: M. B. Salu), Burns & Oates, London 1995.

²³ Nov angleški prevod v: Woman Defamed and Woman Defended, str. 100–103.

²⁴ Walter Map, De Nugis Curialium. Courtiers' Trifles (prevod: M. R. James), Oxford Medieval Texts, Clarendon Press, Oxford 1983, str. 287–313.

²⁵ Gavain on Marriage: De coniuge non ducenda (prevod: A. G. Rigg), Pontifical Institute of Medieval Studies,

zelo brana, še posebej med kleriki in v univerzitetnem okolju. V veliki meri črpa iz Svetega pisma, natančneje iz Pregovorov in Sirah. O Andreasu Cappellanusu sicer ni veliko znanega, se je pa ohranilo njegovo delo *De Amore*,²⁶ ki zelo spominja na Ovidove *Ars amatoria*.

Od 12. stoletja naprej so na Zahodu postale zelo popularne kratke zgodbe.²⁷ Nastale so živahne t. i. *fabliau* oziroma zgodbe o zvijačah, v katerih so nastopale dominantne in zvite žene, ki so pogostokrat varale svoje može. Kajpada so obstajale tudi zgodbe o zvestih ženah, a te so bile izjemno redke. Ženska prefriganost in spolna lakota sta bili v teh zgodbah sami po sebi umevni (*El libro de los enganos e los asayamientos de las mugeres* – Knjiga o ženskih zvijačah,²⁸ Gautier le Leu: *La veuve* – Vdova²⁹). Nekatere med njimi so bile vključene celo med pridige (Jaques de Vitry: *Sermones vulgares*).³⁰

Je že res, da je bila večina tekstov napisanih v latinskem jeziku, vendar pa so od 13. do 15. stoletja dela začela nastajati tudi v drugih jezikih. Jean de Meun je okoli leta 1245 napisal *Le roman de la rose*,³¹ nekje okoli leta 1355 je Giovanni Boccaccio ustvaril *Il corbaccio*³² in med letoma 1371 in 1372 je na dan prilezla še knjiga *Les Lamentations de Matheolus*, katere avtor je Jehan le Fevre.³³ Vsekakor je treba omeniti še Geoffrey-a Chaucer-ja in njegovo *The Wife of Bath's Prologue*, ki je izšla v *The Canterbury Tales*.³⁴

Odgovori na sovražne poglede

»In, če kdor koli reče, da moramo verjeti knjigam, ki so jih napisali ugledni in modri moški, ki se ob dokazovanju, kako slabe so ženske, nikoli ne ponižajo z lažjo, je moj odgovor, da sem o teh moških, ki so v svojih knjigah napisali takšne stvari, odkrila, kako v svojem privatnem življenju ne počnejo nič drugega, kakor zapeljujejo ženske; nikoli se jih ne nasitijo: vsak dan hočejo drugo žensko in ne znajo biti zvesti niti najlepšim med njimi.«³⁵

Toronto 1986, str. 81–99.

²⁶ Andreas Capellanus, *On Love* (prevod: P. G. Walsh), Duckworth, London 1982, str. 243 in 305–321.

²⁷ O vplivu popularne kulture v srednjem veku glej: Aron Gurevič, *Kategorije srednjovekovne kulture*, Matica srpska, Novi Sad 1994 in Aron Gurevič, *Problemi narodne kulture u srednjem veku*, Grafos, Beograd 1987.

²⁸ Angleški prevod: *The Book of the Wiles of Women* (prevod: John E. Keller), University of North Carolina Studies in the Romance Language and Literatures, 27, University of North Carolina Press, Chapel Hill 1956, str. 25 in 26, 30–32, 39–41.

²⁹ *Fabliaux: Ribald Tales from the Old French* (prevod: Robert Hellman in Richard O'Gorman), Thomas Crowell Co., New York 1965, str. 145 in 146.

³⁰ Nov prevod nekaterih odlomkov iz latinščine v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 144–147.

³¹ Določeni odlomki so prevedeni tudi v slovenščino: Jean de Meung, *Roman o Roži*. Odlomki (prevod: Janez Menart), v: *Rast. Revija za literaturo, kulturo in družbena vprašanja*, XIII, 2002, št. 2 (80), str. 121–125. In še: Guillaume de Lorris, *Roman o Roži*: verzi 1–84, Starost: verzi 339–394 (prevod: Janez Menart), v: *Rast*, 12, 2001, št. 12, str. 545–547. Za ostalo glej: *The Romance of the Rose* by Guillaume de Lorris and Jean de Meung (prevod: Charles Dahlberg), Princeton University Press, Princeton 1971.

³² Angleški prevod: Giovanni Boccaccio, *The Corbaccio* (prevod: Anthony K. Cassell), University of Illinois Press, Urbana, Chicago in London 1975. Italijansko verzijo najdeš tudi na internetu: <http://www.stg.brown.edu/projects/decameron/itCorIndex.php>.

³³ Novi prevod določenih odlomkov v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 177–197.

³⁴ Žal imamo v slovenščino preveden le del *Canterburyjskih zgodb* (Glej: Geoffrey Chaucer, *Iz Canterburyjskih zgodb* (prevod: Marjan Strojman), Mladinska knjiga, Knjižica Kondor 145, Ljubljana 1974), in sicer Veliki Prolog, Mlinarjevo povest in Odpustkarjevo povest. Za angleški tekst glej: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 198–222. Najti ga je mogoče tudi na spletnih straneh: <http://www.litrix.com/canterby/cante029.htm> in <http://www.universalteacher.org.uk/poetry/wifebath.htm>.

³⁵ Christine de Pizan, *L'epistre au Dieu d'Amours* (309); prevod iz: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 281.

Ne gre misliti, da so v srednjem veku nastajala samo do žensk sovražna besedila, čeprav so bila ta v primerjavi s tistimi, ki so ženske zagovarjala, seveda veliko številnejša.

Angleška pesem *The Trush and the Nightingale*³⁶ (Drozg in slavček) iz 13. stoletja je primer tako negativnega kakor tudi pozitivnega pogleda na ženske, kar je bilo v srednjem veku zelo popularno. Sestavljena je namreč kot razprava med dvema pticama, pri čemer drozg predstavlja moško stran, medtem ko slavček zastopa ženski spol.

Ponovno je treba opozoriti na Marboda iz Rennesa, ki je v svoji knjigi *Liber decem capitulorum* v žaljivo poglavje *De meretrice* vključil še *De matrona* (Dobra ženska).³⁷ Na pobudo Heloize, da naj ji razloži izvor ženskih samostanskih redov, je Abelard napisal zelo pozitivne misli o ženskah (*De auctoritate vel dignitate ordinis sanctimonialium*).³⁸ Albertano de Brescia, odličen italijanski sodnik, je napisal besedilo *Liber consolationis et consilii*,³⁹ ki je bilo v 13. in 14. stoletju izredno razširjeno in prevedeno v številne evropske jezike. Delo je zamišljeno kot dialog med Melibeusem, plemičem, ki se je hotel maščevati nad sovražniki, ki so brutalno napadli njegov dom, in njegovo pametno ženo Prudentio, ki ga je rotila, naj ne hiti v takšno maščevanje. Omeniti gre še *The Response to Richard de Fournival's Bestiary of Love* (*Li bestiaire d'amour*),⁴⁰ *The Southern Passion*, John Gowerja in njegovo pesem *Confessio Amantis*, *The Trial of Walter Brut, Dives and Pauper* in *Gesta Romanorum*.⁴¹

Posebno mesto gre vsekakor Christine de Pizan, saj je po današnjih podatkih edina ženska, ki je branila ženske. Kot je rekla sama, ženske največkrat niso mogle odgovoriti na številne proti ženskam nastrojene izjave, saj so bila besedila v veliki večini pisana v latinskem jeziku, katerega pa ženske niso razumele (razen seveda izjem). No, Christine de Pizan je ustvarila kar nekaj del, ki zagovarjajo ženske (*L'epistre au Dieu d'Amours* – Pismu bogu ljubezni,⁴² *La querelle de la rose* – Prepir o Romanu o roži,⁴³ *Le livre de la cité des dames* – Knjiga o mestu dam⁴⁴). *Knjiga o mestu dam* je knjiga prelomne vrednosti, saj je imela velik vpliv na prvo generacijo žensk, ki so postale vidne in so imele pomembno vlogo v javnem življenju: Luiza Savojska, Margareta Navarska, Ana Francoska in ne nazadnje Margareta Avstrijska. Vse so namreč imele in brale knjige Christine de Pizan.⁴⁵ Še bolj kot *Knjiga o mestu dam* pa je bila brana njena naslednja knjiga, za katero se očitno nikoli ni mogla odločiti, kako naj jo naslovi. Tako se je v rokopisih včasih pojavil naslov *Knjiga o treh vrlinah* (*Le Livre des Trois Vertus*) včasih pa Zakladnica mesta dam (*Le Trésor de la Cité des Dames*).⁴⁶ Ta knjiga

³⁶ V knjigi *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 224–228, nov prevod nekaterih odlomkov.

³⁷ Nov prevod: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 228–232.

³⁸ Interpretacijo in nadaljnje informacije o tem glej v: M. T. Clanchy, Abelard. Človek v srednjem veku, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1999, str. 221–231. Za celotno pismo v angleškem prevodu pa: *The Seventh Letter: Touching the Origin of Nuns* (prevod: C. K. Scott Moncrieff), v: *The Letters of Abelard and Heloise*, Cooper Square Publishers, New York 1974), str. 131–175. Glej še: *The Letters of Abelard and Heloise* (prevod: Betty Radice), Penguin Books, Harmondsworth 2003.

³⁹ Novi angleški prevod v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 237–242. Originalni latinski tekst glej: http://www.fh-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost13/Albertanus/alb_con0.html.

⁴⁰ *Master Richard's Bestiary of Love and Response* (prevod: Jeanette Beer), University of California Press, Berkley, Los Angeles in London 1986, str. 41–43.

⁴¹ Za vse te tekste glej novi angleški prevod v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 244–277.

⁴² Nemška verzija v: Christine de Pisan, *Der Sendbrief vom Liebesgott = L'epistre au Dieu d'Amours*, Leykam, Gradec 1987. Novi angleški prevod v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 279–286.

⁴³ Angleška verzija v: *Woman Defamed and Woman Defended*, str. 286–289. V francoski verziji najdeš oba teksta (*L'epistre au Dieu d'Amours* in *La querelle de la rose*) tudi na spletni strani: http://www.fh-augsburg.de/~harsch/gallica/Chronologie/15siecle/Christine/chr_ro00.html.

⁴⁴ Knjiga je prevedena v slovenščino: Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, Delta, Ljubljana 1999.

⁴⁵ Življenje in delo Christine de Pizan, v: Christine de Pizan, *Knjiga o mestu dam*, str. 312–315.

⁴⁶ Knjiga je prevedena tudi v moderno angleščino: Christine de Pizan, *The Treasure of the City of Ladies or the Book of Three Virtues*, Penguin Books, London 1985.

je bolj praktična in Christine de Pizan je v njej skušala oblikovati pravila, po katerih naj bi se ženske v vsakdanjem življenju obnašale. Za vsak družbeni sloj in za vsako življenjsko obdobje je Christine napisala drugačna pravila. Glede na to, da je bila knjiga posvečena Margareti Burgundski, ki se je malo pred tem pri svojih desetih letih poročila s sedemletnim francoskim prestolonaslednikom Ludvikom, je več kot polovica knjige namenjena napotkom in obveznostim, ki naj bi jih imele princeze in druge visoke plemkinje. V tej knjigi se pokaže, da je bila tudi Christine de Pizan le otrok svojega časa in njeni napotki ženskam se velikokrat ne razlikujejo od drugih vzgojnih traktatov. Tukaj ni več govora o ženski sposobnosti, da lahko tekmuje z moškim na vseh področjih, kakor smo lahko o tem brali v njeni predhodni knjigi. Sedaj je prepričana, da mora žena ljubiti, poslušati in vedno ubogati svojega moža. Vse ženske, ne glede na njihovo izobrazbo, morajo zmeraj podpirati svojega moža ter biti skromne, zadržane in zmerne.⁴⁷

Te vrste viri so vsekakor zanimivi in izjemno berljivi. A kljub temu moramo imeti pred očmi dejstvo, da vse kar piše v njih, ne velja kot pribito. Ženske nikakor niso živele na takšen način, kot je opisan v teh besedilih. Proti ženskam nastrojene trditve nam lahko samo približajo takratno mentaliteto in mnenje, ki so ga (moški) skušali širiti o ženskah. Na drugi strani pa imamo zagovornike žensk, ki so bili nedvomno v manjšini in njihov vpliv na ljudi je bil zaradi tega seveda manjši. Ta besedila si lahko predstavljamo kot današnje medije, ki imajo prav tako ogromen vpliv na miselnost ljudi. Včasih so pisali le posamezniki in še to v latinskem jeziku, ki ga navadni neizobraženi ljudje, ženske pa še posebej, zagotovo niso razumeli. Zato so njihova dela morala priti do občinstva na drug način. Na primer pridige so lep primer, kjer je določena trditev najlažje prodrla do množic, saj so pridigarji nagovarjali izjemno številno množico ljudi, pri čemer so ženske navadno predstavljale večinski del. Nekatere od njih pa so bile naslovljene neposredno na ženski del populacije. Prav tako so lahko tudi srednjeveške freske s svojimi predstavami o vsakdanjem življenju dosegle določen namen. Danes pa imamo pač številne *Cosmopolitane* in *Playboye*, reklame za pralne praške, *Seks v mestu* in *Razočarane gospodinje*, ter internet, ki nam zopet skušajo prikazati žensko v takšni ali drugačni luči.

Besedila o babištvu, porodništvu in ginekologiji

Zgodovina o babištvu in ginekologiji iz zgodnjega obdobja je bila razdeljena v dve različni zgodbi, in sicer tisto o zdravnikih in ono o babicah. Prva je videti pomembnejša. Že od antike naprej so namreč obstajali zdravniki, katerih ideje o ženskem reproduktivnem sistemu so imele velikanski vpliv na evropsko kulturo. Takratni zdravniki so govorili, da morajo imeti ženske redne spolne odnose, da njihove maternice ne bi tavale naokrog in iskale spermo oziroma se zastrupile z neaktivnostjo. Cerkveni uslužbenci so bili zelo hitri pri obtoževanju žensk čarovništva, ker naj bi bile zelo željne spolnega odnosa s hudičem. Zdravniki so trdili, da je ženski spol biološko podrejen, družba pa je bila oblikovana tako, da je povsem sprejemala ženske fiziološke omejitve.

Na drugi strani imamo popolnoma drugačno zgodbo o babicah. Ta pripoveduje, da so že od nekdaj obstajale pametne ženske, ki so bile sicer neizobražene, a spretno v svetu magije in ljudske modrosti. Znale so zdraviti, a tudi škoditi. Poleg tega, da so potrpežljivo brisale čelo ženski, ki je rojevala, ji stregle z zeliščnim čajem, ki je bodisi pospešil popadke bodisi ublažil bolečine, so jo tudi strašile z neštetimi vražami in okužile z umazanimi rokami. Medtem ko so zdravniki zdravili in predpisovali zdravila, so se babice samo dotikale z rokami in izrekale

⁴⁷ McLeod, *The Order of Rose*, str. 133–146.

uroke, dokler se tehnologija in znanje nista razvila tako daleč, da so postale nekoristne in celo nevarne.

Zlasti druga zgodba temelji na skopih virih, saj je prakso in verovanja velike nepismene skupine ljudi iz tako oddaljene preteklosti zmeraj težko razkriti. Nekaj podatkov o tej ženski kulturi najdemo v ginekoloških traktatih, ki so bili namenjeni babicam ter tu in tam prevedeni v domač jezik, v statutih, ki so urejali babištvo po mestih, v pogojih, da je morala pri razveljavitvi zakona sodelovati modra ženska, v inkvizitorskih obtožbah in čarovniških procesih.⁴⁸ Za naše področje žal te vrste virov razen statutov, ki pa o babicah molčijo, ne poznamo. V statutih lahko določene podatke najdemo le o pripravi ljubezenskih napojev in o višini kazni, ki so takemu dejanju sledile.⁴⁹ Kar se pa tiče čarovniških procesov, je treba spomniti, da je pri nas večina od njih potekala bolj v novem veku.

Nasprotno pa so viri, ki pričajo o srednjeveški medicini, dokaj obsežni. Znanje in izkušnje antike ter arabskih in srednjeveških strokovnjakov glede tako bistvenega problema človeštva, kot ga je predstavljalo rojevanje otrok, njihova nega in vzgoja, so se v srednjem veku tudi pri nas zbirali v najrazličnejših rokopisih po samostanih. Tako je na primer v benediktinskem samostanu v Gornjem gradu že v 14. stoletju nastal rokopisni traktat o seksologiji ter o ženskah in njihovem ustroju, sto let poznejši pa je nemški prevod Razesovega traktata o otroških boleznih, katerega danes hranijo v knjižnici Teološke fakultete.⁵⁰

Navodila za pravilno obnašanje

Z zgornjimi viri so v določeni meri povezani »bontoni« za pravilno in primerno vedenje, ki so bodisi zahtevali bodisi priporočali ljudem, kako naj se obnašajo. Na tem področju je bila Cerkev seveda vodilna, a v imenu religije so velikokrat spregovorili tudi drugi. Tarče njihovega pisanja so bile najpogostejše ženske. Ne glede na to, da so bile v političnem smislu zgolj napol »državljanke«, so bile celostne in popolne moralne osebe, in to bodisi kot povzročiteljice bodisi kot predmet moralnih oziroma nemoralnih dejanj. Njihove duše je bilo treba na eni strani rešiti, medtem ko so bile na drugi vpletene v rešitev drugih – družinskih članov, ljubimcev, prijateljev.⁵¹

Pridige so zagotovo najbolj bogat tovrsten vir informacij o ženskah. Besedila so pisali kleriki, ki so v javnosti tudi edini lahko govorili, medtem ko laični družbi (med njimi tudi ženskam) pridiganje na javnem mestu ni bilo dovoljeno. Zanje so bile rezervirane samo zasebne pridige, ki pa so bile med občinstvom veliko bolj odmevne.⁵² Ženska podoba je bila v pridigah navadno prikazana negativno. Pridigarji so pogosto naglaševali moralne slabosti, ki so veljale kot tipične ženske: puhlost, prevzetnost, prepirljivost, sitnarjenje in spolni grehi, kot sta kontracepcija in splav. Tu in tam pa so prikazali tudi idealno podobo ženske in ji čestitali za vrline, pri katerih so bile, po njihovi oceni, ženske nad moškimi: spodobnost, sočutje, usmiljenje in pobožnost.⁵³

⁴⁸ Helen Lemay, *Women and the Literature of Obstetrics and Gynecology*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 189 in 190.

⁴⁹ O tem glej: Mojca Kovačič, *Ženska v srednjem veku na Slovenskem*, magistrska naloga (tipkopis), Filozofska fakulteta, Ljubljana 2004.

⁵⁰ Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana 1994, str. 140.

⁵¹ David Herlihy, *Women and the Sources of Medieval History. The Towns of Northern Italy*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 136.

⁵² Jacques Berlioz, *Exempla: A Discussion and a Case Study. I. Exempla as a Source for the History of Women*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 41.

⁵³ David Herlihy, *Women and the Sources of Medieval History*, str. 136; Jacques Berlioz, *Exempla: A Discussion and a Case Study*, str. 44.

Pridige so bile polne zanimivih zgodbic, kot so tiste o nezvestih ženah in spreobrnjenih prostitutkah. Te pripovedi so slikale situacijo, ki je bila svojevrstna in dobro znana v tistem času, v katerem je nastala, da bi pritegnila poslušalčevo pozornost. Ne glede na to, da ne odsevajo dejanskih struktur tedanje družbe in vsakdanjega življenja, še vedno vsebujejo realistične podobe in podrobnosti. Pri analizi teh virov je treba biti pozoren predvsem na kronologijo, saj neka pridiga, ki opisuje raznolikost moralnih naukov in običajev v 15. stoletju, zagotovo ni bila citirana tudi v 13. stoletju in nasprotno. Če imamo to pred očmi, lahko po mnenju Jacques Berlioza iz pridig in njihovih predlog potegnemo marsikateri koristen podatek o vsakdanjem življenju, rutinah in ritualih žensk. Seznanimo se z njihovim načinom življenja. Hiša je bila izključno ženska domena, kjer je imela nesporno avtoriteto in ugled, čeprav je bila ženska poslušnost prvo pravilo družinskega življenja. Ženske so skrbele za gospodinjstvo in za komunikacijo s služinčadjo.⁵⁴

Žal pa velika večina pridig še vedno počiva le v rokopisih in njihova obdelava je zato zelo težavna. Primanjkuje kritičnih izdaj in še zdaleč ne moremo ugotoviti pristnosti za mnoge od njih.⁵⁵ To žal velja tudi za pridige, ki so nastale na našem ozemlju. Knjižnice in muzeji po Sloveniji hranijo kar nekaj primerov pridig in načrtov za pridige, ki se nanašajo na ženske oziroma so njim v celoti tudi namenjene. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, Narodnem muzeju, knjižnici ljubljanske in mariborske Teološke fakultete, Frančiškanskem samostanu in župnišću v Kranju najdemo med rokopisi tudi številne pridige.⁵⁶ Branje teh rokopisov zahteva zelo veliko časa in ogromno truda in za zdaj še vedno čakajo, da jih kakšen nadebudni znanstvenik obdela.

Zelo pomembno vlogo je imela *poučna oziroma didaktična literatura*, ki je bila namenjena učenju lepega oziroma primerne vedenja mladih deklet. Potrebno se je bilo naučiti, kako postati koristna in aktivna, a predvsem ubogljiva žena. Izobrazba deklet je v poglavitni meri stremela k temu, da je ustvarila žensko kot koristni drugorazredni spol. Čeprav se je izobrazba deklet razlikovala od enega družbenega stanu do drugega, je bil način podajanja znanja vsem slojem skupen. Učenje je namreč največkrat potekalo ustno. Najpogosteje je bila dekletova učiteljica njena mama ali kakšna druga ženska, a tudi vloga moških klerikov, družinskih članov in delodajalcev ni bila zanemarljiva. Od besedil, ki so jih mlada dekleta lahko brala in so bila vključena v njeno vzgojo, so prišla v poštev besedila o lepem vedenju, ljubezenska literatura, življenjepisi svetnikov, liturgična in pobožna besedila, pogodbe o vajištvu, pridige in molitve. Iz teh knjig so se mlada dekleta naučila predvsem lepega oziroma bolj rečeno primerne vedenja. Za dekleta se je spodobilo, da so bila molčeča, da je bila njihova drža pravilna in da so se pojavljala le na mestih, ki so bila za njih primerna.⁵⁷ Vsi poznosrednjeveški vzgojni traktati so se ukvarjali z vprašanjem, »brati ali ne brati« in pri vseh je prevladovalo prej omahovanje in omejevanje kot pa odobravanje. Najpomembnejša naloga ženske naj bi bila ohranjanje njenih kreposti (sposobnost branja bi ji bila samo v škodo), ki jih je morala s spodobnim, z ljubkim in s skromnim obnašanjem stalno kazati tudi v javnosti, saj si je s tem zagotovila dobro poročno partijo.⁵⁸ Po vsej verjetnosti so znala pisati le dekleta visokega plemstva, medtem ko

⁵⁴ Jacques Berlioz, *Exempla: A Discussion and a Case Study*, str. 45 in 46.

⁵⁵ Helga Schüppert, *Frauenbild in Predigtliteratur*, v: *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, Internationaler Kongress Krems an der Donau 2. bis 5. oktober 1984, Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 9, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1986, str. 106.

⁵⁶ Natančen popis teh pridig glej v: Milko Kos, *Srednjeveški rokopisi v Sloveniji*, Umetnostno-zgodovinsko društvo v Ljubljani, Ljubljana 1931.

⁵⁷ Kim M. Phillips, *Medieval Maidens. Young Women and Gender in England, 1270–1540*, Manchester Medieval Studies, Manchester in New York 2003, str. 61–107.

⁵⁸ Dagmar Thoss, *Frauenerziehung im Späten Mittelalter*, v: *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, str. 304 in 306.

so predstavnice nižjega plemstva in meščanstva večino pisanja obvladale le za silo in kolikor so to potrebovale. Prav gotovo pa dekleta nižjih slojev (obrtnikov in kmetov) pisati sploh niso znala, saj niti niso imela priložnosti niti potrebe, da se pisanja naučijo. Vsekakor je potrebno na tem mestu izvzeti tista mlada dekleta, ki so jih dali v uk k pisarjem.⁵⁹

Poleg bolj znanih avtorjev (Francesco Barberino in Philippe de Navarre), ki so pisali o vzgoji mladih deklet, naletimo na podoben vir tudi pri nas. Jožef Lamberg je namreč v svoji avtobiografiji kar precej verzov namenil vzgoji hčera. Prav nič se ni razlikoval od drugih piscev, saj je tudi on poudarjal predvsem neomadeževanost, čistost in čednost, sramežljivo vedenje, nič pretiranega govorjenja, zavijanja oči in glasnega smejanja, nevpadljivost pri oblačenju ter izogibanje slabi družbi, kjer bi dekleta lahko slišalo besede, ki bi jo žalile.⁶⁰ Omeniti gre še dubrovniškega trgovca Benka Kotruljevića, ki je v enem poglavju svoje knjige *O trgovini* delil nasvete o zakonskem življenju in družini. Njegovo mnenje o smislu zakona, obredu poroke in odnosih med zakoncema, je popolnoma enako kanonskemu. Iz tega je razvidno, da kanonska pravila in prepovedi niso bila samo črka na papirju, temveč so v veliki meri vplivala na vsakdanje zakonsko življenje.⁶¹

Pravni viri

Življenje v srednjeveških mestih so na teoretični ravni urejala pravila, ki so bila zapisana v posebnih *mestnih zakonikih, statutih*. Ti so predpisovali ravnanje članov mestne skupnosti v različnih okoliščinah in predvideli kazni za kršilce svojih določil. Statutarno pravo pa ni urejalo samo javnopravnih odnosov, kot so organizacija oblasti, sodni postopki in kazniva dejanja, temveč so posegali še v zasebnopravne odnose, saj so mestni zakoniki regulirali tudi osebno, poročno z družinskim, stvarno, obvezno in dedno pravo. Statuti so bili akti pozitivne zakonodaje, kajti oni niso popisovali dejanskega stanja, ampak so predpisovali, kakšno naj bi bilo le-to glede na obstoječi (ne)red. Izražali so želje oziroma zahteve oblasti, za njihovimi določili pa je pogosto mogoče slutiti drugačno prakso. To se pravi, da če so statuti v svojih odredbah določali kazni za različne kršitve in prestopke, so se le-te med prebivalci takratnih mest morale pojavljati, saj drugače mestna oblast proti njim zagotovo ne bi ukrepala.

Ne glede na to, da so torej statuti le odraz volje oblasti in da so to viri, ki jih je težko interpretirati, saj nam ne povedo zagotovo, ali so se odločbe dejansko upoštevale in sankcije v praksi tudi izvajale, se iz njih vendarle lahko potegne marsikaj. Za raziskovanje zgodovine žensk namreč ni bistvenega pomena, ali je bila neka ženska za svoje dejanje tudi v resnici kaznovana tako, kot je bilo določeno v statutu. Dovolj je že to, da se iz mestnih zakonikov lahko zagotovo prepričamo, kdaj in kako so se ženske poročale, kakšen je bil njihov položaj znotraj zakonske zveze, kako so dedovale, pisale oporoke, kako so živele vdove, ali so delali razlike med dečki in deklicami, da je takratna družba poznala konkubinat, posilstva in seveda tudi prostitutke ter druge veliko bolj cenjene ženske poklice.

⁵⁹ Kim M. Phillips, *Medieval Maidens*, str. 61–107.

⁶⁰ Janez Vajkard Valvasor, *Die Ehre des Herzogthums Crain*, III. Teil, Rudolf Trofenik, München 1971, IX. knjiga, str. 46–50; Maja Žvanut, *Od viteza do gospoda*, str. 77.

⁶¹ Benko Kotruljević, *O trgovini i o savršenom trgovcu* (prevod: Žarko Muljačić), Dubrovnik 1989, 4. knjiga, str. 379–469; Zdenka Janeković Römer, *Rod i grad*. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća, Hrvatska akademija znanosti in umetnosti, Dubrovnik 1994, str. 63.

Kako so bila ta vprašanja zakonsko urejena v naših srednjeveških mestih, je mogoče ugotoviti le za Piran,⁶² Koper,⁶³ Izolo⁶⁴ in Ptuj,⁶⁵ saj so se ohranili zgolj ti statuti. Je pa res, da ptujsko pravo ni veljalo samo za mesto Ptuj, ampak je bilo podeljeno tudi nekaterim drugim mestom na Štajerskem in celo na Kranjskem. Iz nekaterih podatkov bi lahko sklepali, da je imel ptujski statut celo večjo težo. Zapis prava z vsebino, zelo podobno ptujskemu mestnemu zakoniku, so v nekem primeru predstavljali kar kot štajersko pravo.⁶⁶ Tako kot istrski statuti je tudi ptujski statut bogat vir za proučevanje javne uprave, gospodarskega, civilnega, rodbinskega, dednega in kazenskega prava. Statut je pisan v nemškem jeziku, a je v nam dostopni objavi preveden tudi v slovenščino.

Na oblikovanje srednjeveškega prava so imela določen vpliv *rimsko, langobardsko, bavarsko in frankovsko pravo*. Kontinuiteta rimskega prava je pri nas občutna le v primorskih mestih, pa še to v skromni meri. Povsod drugod je ta kontinuiteta zelo rahla.⁶⁷ Odlomke iz rimskega prava, ki se nanašajo na doto, poroko, ločitev in prešuštvo je mogoče najti v *Women's Lives in Medieval Europe*.⁶⁸ Možnosti za langobardske vplive so bile vsekakor odprte, vendar so imeli Langobardi oziroma njihovi furlanski potomci malo deleža med zemljiškimi gospodi na Slovenskem, med prebivalstvom pa jih praktično ni bilo. Nekoliko drugače je z Bavarci, ki so bili od 8. stoletja naprej rahlo odvisni od Frankov, leta 788 pa vključeni v frankovsko državo. Njihovo plemensko pravo je bilo kot *Lex Baiuvariorum* zapisano verjetno sredi 8. stoletja, prav v času, ko je Karantanija prešla pod njihovo nadoblast. Pri zapisu tega prava se vidi močan vpliv nekaterih drugih germanskih plemenskih prav in celo majhen cerkveni vpliv. O prenosu bavarskega prava v velikih razsežnostih lahko govorimo le v naših severnejših pokrajinah. Največji pomen se na Slovenskem pripisuje frankovskemu pravu. Plemensko pravo Salijskih Frankov in s tem obenem merovinške dinastije je bilo zapisano pod Klodvikom v začetku 6. stoletja kot *Lex Salica*.⁶⁹ Pravo Ripuarskih Frankov pa je ohranjeno kot *Lex Ripuaria* v zapisu okrog leta 800. Vpliv teh plemenskih prav pri nas ni zaznaven niti verjeten. Naši kraji so doživeli frankovsko dobo šele pri njenem vrhuncu in kmalu sledečem razpadu frankovske države. Sam frankovski vpliv, ki se je uveljavil za časa Karla Velikega, se je šele rahlo ukoreninil. Trajnejši je bil vpliv frankovskega prava pozneje, ko se je uveljavilo po posredovanju vzhodnofrankovske naslednice frankovskega kraljestva. Ta vpliv ne pomeni, da bi k nam presadili do kraja dograjen pravni sistem v celoti, pač pa je pospešil nastanek osnovnih razmerij fevdalne družbe in nekaterim izmed njih dal posebne oblike. Splošna trditev o vplivu frankovskega prava je točna le toliko, kolikor so mišljene zgolj neke panoge tega prava, predvsem neke upravne oblike.⁷⁰

⁶² Miroslav Pahor in Janez Šumrada, Statut piranskega komuna od 13. do 17. stoletja, Viri za zgodovino Slovencev, knjiga deseta, SAZU v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Ljubljana 1987.

⁶³ Lujo Margetić, Statut koprškega komuna iz leta 1423 z dodatki do leta 1668, Pokrajinski arhiv Koper in Center za zgodovinske raziskave Rovinj, Koper, Rovinj 1993.

⁶⁴ Luigi Morteani, Isola ed i suoi statuti. Gli statuti d'Isola, v: Atti e memorie, Volume IV., Fascicolo 3–4, Presso la Società istriana di Archeologia e Storia patria, Parenzo 1889, 349–421 in nadaljevanje v: Atti e memorie, Volume V., Fascicolo 1–2, Parenzo 1889, 155–193.

⁶⁵ Marija Hernja Masten in Primož Premzl (ur.), Statut mesta Ptuj 1376, študijska izdaja, Viri 2, Zgodovinski arhiv Ptuj, Umetniški kabinet Primož Premzl, Maribor 1998; Marija Hernja Masten in Dušan Kos (ur.), Statut mesta Ptuj 1513, Viri 3, Zgodovinski arhiv Ptuj, Znanstvenoraziskovalni center, SAZU, Ptuj, Ljubljana 1999.

⁶⁶ Vladimir Simič, Ptujsko pravo v poznem srednjem veku, v: Hernja Masten in Premzl, Statut mesta Ptuj 1376, str. 45.

⁶⁷ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Slovenska matica, Ljubljana 1996, str. 40.

⁶⁸ Women's Lives in Medieval Europe, str. 33–35.

⁶⁹ Odlomke iz tega prava najdeš v: Women's Lives in Medieval Europe, str. 38–44.

⁷⁰ Sergij Vilfan, Pravna zgodovina, str. 43–48.

Kot ostala zgodnjesrednjeveška plemena so tudi slovanska živela po svojem plemenskem pravu. V primerjavi z zahodnimi, germanskimi sosedi, kjer je bilo to pravo zapisano, se je pravo slovanskih plemen ohranjalo nezapisano, kot *običaji*. »*Ritus gentis*«, »*leges et consuetudines*« ali pa »*običaji slovanski*« so pojmi virov iz 9. stoletja, ki so pokrivali pravo, po katerem so živele slovanske gentilne kneževine.⁷¹ Po izvoru je običajno pravo podobno ljudski pesmi. Mnogi jo poznajo, a nihče ne ve, odkod je prišla in kdo jo je zložil. Običajno pravo so bila pravila, ki so prehajala iz roda v rod in so veljala kot pravno obvezna. To pravo se je sicer spreminjalo, včasih tudi precej, a razvoj je bil tako počasen, da navadno nihče ni vedel, od kod se je neko pravilo vzelo.⁷²

Namesto zakonodaje, ki je največjemu delu fevdalnega obdobja tuja, je bil značilen drug način uvajanja novih pravnih pravil po vladarju, t.j. *izstavljanje privilegijev*. Privilegij ni bil zakon, veljaven za vse, bila je le pravica, dana posamezni osebi, kraju ali skupinam oseb.⁷³

Štajerskim ministerialom so bile njihove pravice zagotovljene s tako imenovanim Georgenberškim privilegijem iz leta 1186. Ta listina predstavlja enega temeljnih dokumentov štajerske ustave in je nastala v zvezi z pripravljajočo se menjavo vojvodske dinastije. Mladi štajerski vojvoda Otokar IV., ki zaradi gobavosti ni mogel imeti otrok, se je namreč zelo dobro zavedal bližine smrti in dejstva, da je zadnji svojega rodu. Zato je za svojega naslednika določil vojvodo Avstrije iz rodu Babenberžanov, istočasno pa svojim ministerialom, ki so se v procesu nastanka dežele povzpeli do najpomembnejše družbene skupine, zagotovil njihove pravice.⁷⁴ Štajerski ministeriali so bili po tem privilegiju še vedno osebno nesvobodni, kar je pomenilo med drugim tudi to, da se niso smeli svobodno poročati.⁷⁵ To pravico pa štajerski ministeriali dobijo leta 1237, ko je cesar Friderik II. potreboval njihovo podporo proti svojemu nasprotniku, zadnjemu Babenberžanu Frideriku Bojevitemu, in jim je ob tej priložnosti potrdil pravice in običaje, ki so jih prejeli že s privilegiji štajerskega vojvode Otokarja in avstrijskega vojvode Leopolda V. A odslej so se ministeriali lahko svobodno poročali.⁷⁶ Sledili so še deželni mir (1276)⁷⁷ in privilegij (1277)⁷⁸ cesarja Rudolfa ter privilegij njegovega sina Albrehta (1292), ki se vsebinsko niso razlikovali od prejšnjega.

Štajerska se je v vsem vzhodnoalpskem prostoru prva in najhitreje razvila v deželo, medtem ko je bil razvoj na Kranjskem in Koroškem veliko počasnejši. To njeno prvenstvo se je kazalo tudi v tem, da sta deželna privilegija, izdana leta 1338 posebej za Kranjsko in posebej za Koroško,⁷⁹ določala, naj se plemstvo teh dveh dežel v zadevah, ki s privilegijema niso posebej urejene, ravna po pravu štajerskega plemstva. Štajersko pravo je tako postalo pomožni vir prava na Koroškem in Kranjskem.⁸⁰

⁷¹ Peter Štih in Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Mohorjeva družba v Celovcu in Korotan Ljubljana d.o.o., Ljubljana 1996, str. 38 in 39.

⁷² Sergij Vilfan, Pravna zgodovina, str. 89.

⁷³ Prav tam, str. 90.

⁷⁴ Peter Štih in Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina, str. 84 in 85.

⁷⁵ Heinrich Fichtenau in Erich Zöllner, Urkundebuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich, I. zvezek, Verlag Adolf Holzhausens Nachfolger, Dunaj 1950, št. 65 (17. avgust 1186), str. 85–90; Ernst v. Schwind in Alphons Dopsch, Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter, Innsbruck 1895, št. 13 (17. avgust 1186), str. 20–22.

⁷⁶ Joseph Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark (= URBSt), Verlag des historischen Vereines für Steiermark, Gradec 1879, II. zvezek (1192–1246), št. 354 (april 1237), str. 461–464; Ernst v. Schwind in Alphons Dopsch, Ausgewählte Urkunden, št. 36 (april 1237), str. 77–80; Milko Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku, Leonova družba, Ljubljana 1928, 5. knjiga (1201–1246), št. 671 (april 1237), str. 318 in 319.

⁷⁷ Ernst v. Schwind in Alphons Dopsch, Ausgewählte Urkunden, št. 52 (3. december 1276, Dunaj), str. 106–108.

⁷⁸ Joseph Zahn, Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis, I. zvezek (763–1300), Dunaj 1879, št. 329 (18. maj 1277, Dunaj), str. 351.

⁷⁹ Ernst v. Schwind in Alphons Dopsch, Ausgewählte Urkunden, št. 94 (14. september 1338), str. 175–179.

⁸⁰ Peter Štih in Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina, str. 85.

Leta 1365 je goriški grof Albert III. kot deželni knez podelil privilegij še plemstvu v posebni deželi, v Grofiji v Marki in Metliki. Privilegij z enakim besedilom pa je istočasno prejelo tudi plemstvo v drugi Albertovi deželi, v Pazinski grofiji v Istri.⁸¹

Z Ernestom Železnim je od leta 1414 naprej postala navada, da je deželno plemstvo predložilo vsakemu novemu vladarju prepis svojih dozdajšnjih privilegijev v pisмено potrditev. Taka zbirka deželnih privilegijev skupaj z uvodno in končno potrditveno klavzulo je dobila ime *deželni ročin*. Ti pa so bili temeljne listine za tako imenovane *Zlate bule*. Proti koncu leta 1443 je Zlato bulo kot prva dobila Štajerska, in le nekaj tednov za njo (januarja 1444) tudi Koroška. Kranjska pa je morala na svojo Zlato bulo počakati še vse tja do leta 1460.⁸²

Na nemškem ozemlju so obstajali tudi različni zasebni zapisi prav. V njih so posamezni avtorji na svojevrsten način ustvarili mešanico najrazličnejših elementov, predvsem ostankov plemenskega prava najozje avtorjeve okolice, nekih pravil državnega prava in vrste različnih živih običajev novejšega in starejšega izvora. Ti zapisi so bolj dragoceni kulturnozgodovinski viri kakor pa resnični pravni sistemi. Zapisi so polni kontrastov od mysticizma in starodavne simbolike do pravnih konstrukcij in podrobnosti iz vsakdanjega življenja. In ravno zato lahko iz njih potegnemo koristne podatke o življenju žensk. V slikovitem jeziku tiste dobe so taki zapisi dobili ime »zrcala«. Najbolj znana med njimi, oba iz 13. stoletja, sta *Saško in Švabsko zrcalo*. Ohranjena sta v številnih, ponekod predelanih rokopisih.⁸³ Čeprav so pravna zrcala vsebovala lokalno veljavna pravila, so, še posebno v 14. stoletju, v praksi pridobila velik ugled in so jih uporabljali na širših območjih. Kolikšen vpliv pa so imele na našem ozemlju? Po vsej verjetnosti je zlasti Švabsko zrcalo v določeni meri vplivalo tudi na Slovenskem, vendar ga zagotovo niso uporabljali v celoti in povsod.⁸⁴

Ena vrsta zakonodaje je bila izredno pomembna za ženske. To so bili tako imenovani *zakoni proti razkošju*, ki so se v Evropi pojavili nekje okrog leta 1300. Bili so naperjeni proti domnevni razsipavanju, ki se je v največji meri kazalo pri razkošnih družbenih dogodkih, kot so bile poroke in pogrebi. Nasprotovali so tudi nošenju dragih oblek, sicer tudi moškim, a predvsem je šlo tukaj za ženski spol. Srednjeveški pisci so se delali norca iz teh zakonov in hvalili žensko premetenost, da so se tem zakonom uspešno izogibale.⁸⁵ Zakoni proti razkošju so bili namenjeni tudi razlikovanju med družbenimi stanovi, saj je imela srednjeveška družba za neprimerno, da se je bogata meščanka oblačila enako kot plemkinja. Uporabljali pa so jih tudi za razlikovanje med prostitutkami in »uglednimi« ženskami.⁸⁶ Tako pa je bil tudi nadzor nad razuzdankami lažji. V večjih evropskih mestih so morale prostitutke nositi že od daleč razpoznaven kos oblačila. Na primer v Augsburgu so morale nositi pajčolan, na katerem je bila za dva prsta široka zelena črta. Dunajski oblačilni red pa je za prostitutke določal rumeno ruto, ki so jo morale nositi na rami.⁸⁷ Iz našega ozemlja žal ni znan noben primer zakona proti razkošju. Nam najbližje mesto, kjer so obstajali takšni predpisi, je Trst. Tržaške zvodnice in

⁸¹ Prav tam, str. 102. Glej še: Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 200 in 201.

⁸² Natančneje o tem glej: Sergij Vilfan, *Zlata bula Kranjcev*, v: *Zbornik znanstvenih razprav*, 53, 1993, str. 119–228.

⁸³ *Schwabenspiegel: Kurzform 3. Fassung* Kt. Tambacher Handschrift, handschriftliche Grundlagen, Land- u. Lehnrecht, Registra (ur. Karl August Eckhardt), Scientia, Aalen 1972; *Sachsenspiegel*, oder, Sächsisches Landrecht: zusammengestellt mit dem Schwäbischen nach dem Cod. Pal. 167, unter Vergleichung des Cod. pict. 164 (ur. Carl Robert Sachsse), Reprint-Verlag-Leipzig, Holzminden.

⁸⁴ Sergij Vilfan, *Pravna zgodovina*, str. 220 in 221.

⁸⁵ David Herlihy, *The Towns of Northern Italy*, str. 138.

⁸⁶ *Women's Lives in Medieval Europe*, str. 74. Tukaj najdete tudi primere teh zakonov, in sicer iz Benetk in Anglije, str. 74–78.

⁸⁷ Brigitte Rath, *Prostitution und spätmittelalterliche Gesellschaft im österreichisch-süddeutschen Raum*, v: *Frau und spätmittelalterlicher Alltag*, str. 562.

prostitutke niso smele nositi nikakršnega srebrnega, pozlačenega in zlatega pasu. Če so se kljub tej določbi v statutu kdaj pa kdaj hotele olepšati s čim takim, so morale plačati petindvajset malih liber.⁸⁸ To, da se niso smele malo bolj dragoceno okтити, jih je verjetno zaznamovalo manj kot pa kak kos oblačila določene barve. S takšnimi in podobnimi predpisi je bilo omogočeno zaznamovanje prostitutk, saj so bile tako razpoznavne in točno se je vedelo, da pripadajo določeni skupini.⁸⁹

Listinsko gradivo

Listina je v določeni formi izdelan zapis oziroma dokaz o pravnem dejanju. Osnovna naloga listine je čuvati pravno vrednost dejanja in ga vedno znova po potrebi dokazovati. Ima pa tudi sekundarni, to je historiografski in kulturnozgodovinski pomen. Oblike listine so izredno raznovrstne, kar se kaže že na zunaj, in sicer pri obravnavi gradiva, pisave, posebnih zaznamkov in podpisov, umetniške opreme, overovitve oziroma pečata. Še bolj se ta raznolikost pokaže v notranji zgradbi besedila, saj formule, jezik, predloge (formularji), diktat (slog), pravna vsebina, stvarna vsebina itd. niso dejansko v nobeni ohranjeni listini popolnoma enake. Vloga, forme in zunanji videz listine so se namreč nenehno spreminjale. V določenem obdobju je obstajalo veliko podvariant, odvisno pač od pisarne in posameznega pisarja. Poznamo darovnice, odpovedi, predaje, prodajne listine, zakupne, zastavnodolžniške, poroštvene in odškodninske listine, listine, povezane s sodnimi postopki, listine, ki so zadevale konkretne ministerialne zadeve in njihove privilegije, listine o cerkvenih zadevah in tudi listine, ki so potrjevale starejše že izdane listine. Jezik listin je bil do zadnje četrtine 13. stoletja latinski, ki je imel univerzalno vlogo v tedanjem pismenstvu. V tem stoletju pa so se pokazali rezultati uvajanja nemškega (ljudskega) jezika v poslovanje, ki so imeli korenine že vsaj stoletje pred prvimi pojavi.⁹⁰

Glede na to, da se srednjeveški dokumenti že od 19. stoletja naprej objavljajo v posebnih zbirkah, nam velike večine virov ni treba več iskati po arhivih, temveč jih preprosto dobimo v knjižni obliki. S tem je naše raziskovanje seveda zelo olajšano, saj vsi vemo, kako zamudno in težavno je branje originalnih listin.

Za osvetlitev ženske zgodovine pride v poštev vsaka od teh zbirk, odvisno, katero področje raziskovalca zanima (ženski samostani, celjske, goriške, andeške oziroma druge plemkinje, ljubljanske ali mariborske gospe). Za splošno sliko ženskega življenja in delovanja pa je najbolje pregledati čim več gradiva. Na tem mestu še zdaleč ne nameravamo naštetih vseh obstoječih zbirk, temveč opozoriti le na nekatere. Sprva je najboljšo vzeti v roke *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, kjer so v petih zvezkih objavljene regeste listin, ki se nanašajo na slovensko ozemlje.⁹¹ Ob stoletnici izida prvega zvezka pa se je začelo delo nadaljevalo. Izšel je namreč šesti zvezek *Gradiva*, ki se ne sklicuje več samo na regeste, ampak

⁸⁸ M. de Szombathely, Statuti di Trieste del 1421, v: AT, vol. XX della III Serie, Trst 1935, 3. knjiga, 85. člen, str. 314.

⁸⁹ Brigitte Rath, Prostitution, str. 563.

⁹⁰ Dušan Kos, Pismo, pisava, pisar. Prispevek k zgodovini kranjskih listin do leta 1300, Zgodovinski arhiv Ljubljana, *Gradivo in razprave* 14, Ljubljana 1994, str. 7–44.

⁹¹ Franc Kos, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, zv. I (501–800), Ljubljana 1902, zv. II (801–1000), Ljubljana 1906, zv. III (1001–1100), Ljubljana 1911, zv. IV (1101–1200), Ljubljana 1915, zv. V (1201–1246), skupaj z Milkom Kosom, Ljubljana 1929. Peti zvezek se še posebej odlikuje s skrbno izdelanim imenskimi in stvarnim kazalom.

izhaja iz virov samih.⁹² Viri za raziskovanje Maribora in Ljubljane so zbrani v *Gradivu za zgodovino Ljubljane*⁹³ in *Gradivu za zgodovino Maribora*,⁹⁴ za Radovljico pa v *Gradivu za zgodovino Radovljice v srednjem veku*.⁹⁵ O rodbini Celjskih grofov najdemo podatke v *Celjski knjigi listin*⁹⁶ in *Cillier Urkunde*.⁹⁷ Za ženske samostane nedvomno velja, da je treba iskati podatke povsod, a nekaj listin je zbranih tudi v katalogu razstave *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*.⁹⁸ Božo Otarepec je zbral gradivo, ki se nanaša na slovensko zgodovino, a se nahaja v Vidmu.⁹⁹ Dobro pa je prebrskati vsaj še: *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark*,¹⁰⁰ *Monumenta historica ducatus Carinthiae*,¹⁰¹ *Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain*,¹⁰² *Urkunden zur Geschichte Krains*,¹⁰³ *Salzburger Urkundenbuch*,¹⁰⁴ *Das Schloßarchiv in Auersperg*,¹⁰⁵ *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis*,¹⁰⁶ *Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*,¹⁰⁷ *Urkundenbuch zur der Geschichte der Babenberger in Österreich*,¹⁰⁸ *Codice diplomatico*

⁹² France Baraga, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, 6/1, listine 1246–1255, Ljubljana 2002.

⁹³ Božo Otarepec, *Gradivo za zgodovino Ljubljane v srednjem veku I–XI*, Ljubljana 1956–1966.

⁹⁴ Jože Mlinarič, *Gradivo za zgodovino Maribora I–XI, XIII–XIV, XVII*, Maribor 1975–1985, 1987–1988, 1991.

⁹⁵ Božo Otarepec, *Gradivo za zgodovino Radovljice v srednjem veku*, v: *Radovljiški zbornik*, 1995.

⁹⁶ Dušan Kos, *Celjska knjiga listin I*. Listine svobodnih gospodov Žvoneških do leta 1341, Znanstveno raziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti in Muzej novejšje zgodovine Celje, Ljubljana in Celje 1996.

⁹⁷ Christiane Thomas, *Cillier Urkunde*. Archivbehelf zu den durch das Österreichisch-Jugoslawische Archivabkommen betroffenen Beständen der allgemeinen Urkundenreihe, v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 35, 1982 – 1. del; 37, 1984 – 2. del; 38, 1985 – 3. del; 39, 1986 – 4. del.

⁹⁸ *Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem*, Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 1993.

⁹⁹ Božo Otarepec, *Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine 1270–1405)*, Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995.

¹⁰⁰ Joseph Zahn, *URBSt*, I. zvezek (798–1192), Gradec 1875, II. zvezek (1192–1246), Gradec 1879, III. zvezek (1246–1260), Gradec 1903; Hans Pirchegger in Otto Dungen, *Ergänzungsheft zu den Bänden I bis III*, Gradec 1949; Heinrich Appelt in Gerhard Pferschy, IV. zvezek, 1. Lieferung (1260–1265), Dunaj 1960, 2. Lieferung (1266–1270), Dunaj 1964, 3. Lieferung (1270–1276), Dunaj 1967.

¹⁰¹ Avgust Jaksch, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Die Gurker Geschichtsquellen: I. zvezek (864–1232), Celovec 1896, II. zvezek (1233–1269), Celovec 1898, Die Kärntner Geschichtsquellen: III. zvezek (811–1202), Celovec 1904, IV. zvezek (1202–1269), Celovec 1906, *Ergänzungsheft zu Band I–IV*, Celovec 1915; Herman Wiessner, *Monumenta historica ducatus Carinthiae*, Die Kärntner Geschichtsquellen: V. zvezek (1269–1286), Celovec 1956, VI. Zvezek (1286–1300), Celovec 1958, VII. Zvezek (1300–1310), Celovec 1961, VIII. Zvezek (1310–1325), Celovec 1963, IX. zvezek (1326–1335), Celovec 1965, X. zvezek (1335–1414), Celovec 1968, XI. Zvezek (1414–1500), Celovec 1972.

¹⁰² Franz Schumi, *Urkunden und Regestenbuch des Herzogthums Krain (=URBK)*, I. zvezek (777–1200), Ljubljana 1882/1883, II. zvezek (1200–1253), Ljubljana 1884.

¹⁰³ Franz Schumi, *Urkunden zur Geschichte Krains*, v: *Archiv für Heimatkunde*, I. zvezek, Ljubljana 1882/1883, II. zvezek, Ljubljana 1884 u. 1887.

¹⁰⁴ Willibald Hauthaler, *Salzburger Urkundenbuch*, I. zvezek: *Traditionscodices*, Salzburg 1898–1910, II. zvezek: *Urkunden von 790–1199*, Salzburg 1916, III. zvezek: *Urkunden von 1200–1246*, Salzburg 1918; Franz Martin, *Salzburger Urkundenbuch*, IV. zvezek *Ausgewählte Urkunden 1247–1343*, Salzburg 1928–1933.

¹⁰⁵ France Komatar, *Das Schloßarchiv in Auersperg*, v: *Mitteilungen des Musealvereins für Krain*, 5. in 6. zvezek, 18, 1905.

¹⁰⁶ Joseph Zahn, *Codex diplomaticus Austriaco-Frisigensis* (zbirka *Fontes rerum Austriacarum*. Österreichische Geschichts-Quellen, 31., 35. in 36. zvezek), I. zvezek (763–1300), Dunaj 1879, II. zvezek (1300–1365), Dunaj 1871, III. zvezek, Dunaj 1871.

¹⁰⁷ Ernst v. Schwind in Alphons Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*.

¹⁰⁸ Heinrich Fichtenau in Erich Zöllner, *Urkundenbuch zur der Geschichte der Babenberger in Österreich*, I. zvezek (do 1215), Dunaj 1950, II. zvezek (1216–1279), Dunaj 1955.

Istriano,¹⁰⁹ *Documenti Goriziani*,¹¹⁰ *Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV*¹¹¹ in *Urkundliche Beiträge zur Adelsgeschichte*.¹¹²

Je že res, da listinsko gradivo daje vtis, da iz njega ne moremo razbrati ničesar o ženskah v srednjem veku, a podrobnejši in natančnejši pregled nas prepriča v nasprotno. Zbirke objavljenih listin lahko namreč uporabimo na primer za zgodovinsko rekonstrukcijo posamezne plemiške rodbine oziroma določene skupine, ki pripada specifičnemu družbenemu sloju. Indeks, ki je v vsaki zbirki skoraj vedno naveden na koncu, je dobra izhodiščna točka, saj lahko tam na podlagi družinskega imena rodbine poiščemo, kje vse je treba podatke iskati. Tako pa ne sestavimo samo genealogije in ne ugotovimo le, koliko posesti je rodbina imela, temveč odkrijemo tudi podatke o približni starosti pri porokah in pričakovani življenjski dobi.¹¹³ Povsem jasno je, da dokumentacija nudi veliko več podatkov o moških, a marsikaj izvemo tudi o ženskah. Ženske sicer res niso smele nastopati kot priče, a pri transakcijah so bile kljub temu pogostokrat udeležene. Tu in tam spoznamo celo kakšno vdovo, ki je po smrti svojega moža sama upravljala z družinsko lastnino. Vidimo lahko, kako je neka rodbina s pomočjo poroke z dedinjo prišla do izjemno pomembnih posesti, ki so vplivale na njihov poznejši vzpon. Med listinami naletimo še na podatke o zarokah, poročnih pogodbah, dotah in jutrnjah, oporokah ter razveljavitvah ali ločitvah zakona.

V življenju in poslovanju srednjega veka, ko znanje pisanja in branja še ni bilo množično, temveč so ti veščini obvladali le redki posamezniki, so bile zelo pomembne *notarske knjige*. Notar je bil pooblaščen oseba, specializirana za sestavo pravnih, poslovnih in podobnih zapisov. Notarski zapis je imel kot javna listina pomen samostojnega dokazila. Notarska praksa v mestih sredozemskega prostora je pogosto potekala tako, da je notar vpisoval skrajšane predloge bistvene vsebine listine (*imbreviaturae*) v poseben zvezek, to je notarsko knjigo (*quaternus notariis*). Ob tem je nepomembne listinske besedne formule in fraze izpuščal in tako premišljeno skrčil obseg besedila. Redno vodenje notarskih knjig z jedrnatimi zabeležkami vsebine listin je postalo v Italiji običajno od konca 12. stoletja, od 13. stoletja pa tudi v naših primorskih mestih.¹¹⁴ Darja Mihelič je v treh zvezkih obdelala že kar precejšen del piranskih notarskih knjig.¹¹⁵ Iz njih lahko med drugim potegnemo tudi koristne informacije o življenju žensk v srednjem veku, saj vsebujejo oporoke, pobotnice in poročstva za dote, izjave o poravnavi in razsodbe glede dot, ženitne dogovore oziroma obnove ženitnih dogovorov in dogovore o peki kruha za prodajo. Naletimo tudi na primer, ko ženska sprejme nečaka v najem ali pa se nečakinjo odda v najem.

¹⁰⁹ Pietro Kandler, *Codice diplomatico Istriano*, I-V. zvezek, Trst 1986.

¹¹⁰ Vincenzo Joppi, *Documenti Goriziani*, v: *Archeografo Triestino*, N. S. 11 (1884), 12 (1886), 13 (1887), 14 (1888), 15 (1890), 17 (1891), 18 (1892); Vincenzo Joppi, *Appendice ai documenti Goriziani*, v: *Archeografo Triestino*, N. S. 19 (1893).

¹¹¹ Fabio Cusin, *Documenti per la storia del Confine Orientale d'Italia nei secoli XIV e XV*, v: *Archeografo Triestino*, XXI, Serie III, 1936.

¹¹² Joseph Chmel, *Urkundliche Beiträge zur Adelsgeschichte Die Herren von Wallsee im 14. Jahrhundert*, v: *Notizenblatt* 4 (1854). Beilage zum Archiv für Österreichische Geschichts Quellen.

¹¹³ John B. Freed, *German Source Collections. The Archdiocese of Salzburg as a Case Study*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 86.

¹¹⁴ Darja Mihelič, *Piranska notarska knjiga (1289–1292)*, *Thesaurus memoriae fontes* 1, 3. zvezek, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana 2002, str. 13.

¹¹⁵ Darja Mihelič, *Najstarejša piranska notarska knjiga (1281–1287/89)*, *Viri za zgodovino Slovencev* 7, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1984; ista, *Piranska notarska knjiga*, 2. zvezek (1284–1288), *Viri za zgodovino Slovencev* 9, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1986; ista, *Piranska notarska knjiga (1289–1292)*.

Pečati in grbi

Na srednjeveških listinah, ki jih hranijo v Arhivu Slovenije, se je ohranilo oseminsedemdeset odtisov ženskih pečatnikov. Lastne pečatnike je sicer imelo še osem žensk, a se ti žal niso ohranili. Najstarejša ohranjena ženska pečata visita na listinah, izstavljenih v sredini 13. stoletja. S konca istega stoletja se je ohranila še ena listina, ki jo je izstavila in pečatila ženska, ampak se njen pečat ni ohranil. Večina vseh srednjeveških ženskih pečatov je iz 14. stoletja. Glede na podatke je največ žensk pečatilo nekje od 30. let pa vse tja do konca stoletja. Nekaj pečatov je tudi iz prve polovice 15. stoletja, medtem ko je iz druge polovice ohranjena ena sama listina, vendar njen pečat ni.¹¹⁶

Kaj pa nam pečati lahko povedo o položaju ženske v srednjem veku? Da najdemo odgovor na to vprašanje, moramo ženske pečate primerjati z moškimi in jih obravnavati skupaj z vsebino listine.

Vsekakor so ženski pečati imeli enako težo kot moški, saj se nikoli ni zgodilo spodbijanje neke listine samo zato, ker jo je pečatila ženska. Vendar pa je to veljalo le za tiste listine, ki so jih ženske izstavljale v svojem imenu. Znano je namreč, da so plemiči na višjem položaju pritrdili na listino, ki jo je izstavila oseba nižjega stanu, še svoj pečat in ji s tem dali večjo težo. Čeprav so bili ženski pečati v teoriji enakovredni moškim, se zdi, da so bili v praksi pečati laičnih žensk rezervirani izključno za osebne in družinske zadeve. Na drugi strani pa imamo pečate opatinj, ki se po veljavi in teži nikakor niso razlikovali od opatovih. To je še dokaz naprej, da se je uporaba pečatov razlikovala, kadar je šlo za zasebne oziroma javne zadeve in da je bil položaj laične ženske povsem drugačen od religiozne. Nadalje, veliko listin, ki sta jih zakonca izstavila v skupnem imenu, je bilo potrjenih le z moškim pečatom.¹¹⁷ Ženska si je dala svoj pečatnik po navadi izdelati po poroki, saj pečenje neporočenih žensk ni bilo tako razširjeno. To je kajpada spet posledica tega, da ženske pred poroko niso imele kaj pečatiti, saj niso razpolagale z lastno posestjo ali s premoženjem. Ob poroki so v zameno za doto prejele jutrnjo, s katero so lahko prosto razpolagale.

Iz pečatnih napisov in grbov, ki so upodobljeni na njih, lahko pridobimo podatke o sorodstvenih vezeh. Podobno kot pri listinah so se tudi na pečatih ženske predstavljale kot žene, hčere ali vdove nekega moškega. Prav tako so se tudi moški vedno identificirali v povezavi z moškim in nikoli s pomočjo matronimike. Kar zadeva grbe na pečatih, lahko ugotovimo, da so ženske vedno prevzele grbe svojih očetov oziroma mož. Nekatere med njimi so uporabljale kar oba dva. Ob tem je treba poudariti, da so v primerjavi z ženskami moški velikokrat prevzeli grb od materine rodbine, kar je nedvomno posledica dedovanje materinega posestva.¹¹⁸

Kovanci

Pravica žensk, da se je na kovancih pojavilo njihovo ime, je bila ena pomembnejših sestavnih delov njihove vladarske pravice. Kovanje denarja je bilo morda celo najvidnejša javna dejavnost vsakega srednjeveškega vladarja. In glede na to je bil pojav ženskega imena na kovancu znak priznanja njenega dejanskega vladanja. V primerjavi z listinami, ki so bile namenjene ozkemu krogu ljudi, so bili kovanci neposredno in splošno razširjeni. Bili so

¹¹⁶ Katja Mahnič – Žvanut, *Srednjeveški ženski pečati*, v: *Ženske skozi zgodovino*, str. 31.

¹¹⁷ Brigitte Bedos-Rezak, *Medieval Women in French Sigillographic Sources*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 3, 4, 9 in 10.

¹¹⁸ Katja Mahnič – Žvanut, *Srednjeveški ženski pečati*, str. 34–36; Brigitte Bedos-Rezak, *Medieval Women in French Sigillographic Sources*, str. 4–9.

edini produkt vladarske aktivnosti, s katerim je bila seznanjena resnično celotna populacija. Medtem ko so listine in druge dokumente lahko izdajali ljudje, ki so pripadali različnim družbenim skupinam, in je v njih mogoče najti več omenjenih oseb, so srednjeveški kovanci nosili samo ime tistega, ki je vršil dejanski nadzor nad določenim ozemljem. Ob tem je seveda treba poudariti, da sama omemba ženskega imena na kovancih še ni pomenila, da je ona tudi v resnici odločala pri vladanju, kar pa je večkrat veljalo tudi za moške vladarje. A nič ne de za to, ime, ki se je pojavilo na kovancu, je kljub vsemu pripadalo tistemu, katerega je imel navaden posameznik za vladarja.¹¹⁹

Za območje današnje Slovenije je živahno delovanje številnih kovnic cerkvene in posvetne gosposke značilno v 12. in 13. stoletju. Pri nas so denar kovali v Slovenj Gradcu, Kamniku, Ljubljani, Kostanjevici, Sv. Križu, Čatežu, na Otoku, na Ptuj, Brežicah, Brestanici in Pilštanju. Pri kovanju teh kovnic gre predvsem na začetku delovanja za verno posnemanje kovanja novcev koroških kovnic Breže, ki je začela delovati okoli leta 1125, oziroma Šentvid, v kateri so denar začeli kovati nekoliko kasneje. Šele pozneje je mogoče opaziti na denarju, ki je bil skovan v na našem ozemlju delujočih kovnicah, specifične slogovne značilnosti.¹²⁰

Prenos pravic do kovanja denarja je bil deden, to pomeni, da je oče svoje pravice prenesel na otroka oziroma nekega drugega krvnega sorodnika. V večini primerov je to potekalo z očeta na sina oziroma sinove, a poznamo kar nekaj rodbin, ki niso imele moškega potomca. V tem primeru se je bilo potrebno odločiti, ali pripustiti hčerko k nasledstvu ali pa prenesti vladarske pravice na stransko vejo rodbine. Kadar je ženska podedovala očetovo posest in v primeru vladarskih rodbin prevzela tudi oblast, je to po navadi pomenilo le za kratek čas, saj je predstavljala le sredstvo, s katerim se je oblast prenesla od njenega očeta na njenega moža in pozneje na njenega sina.

Ženska imena so se lahko na kovancih pojavila samo kot posledica dejstva, da je bila ženska pač soproga nekega moža in pri tem ni imela nikakršnih vladarskih pravic. Nekatere med njimi so bile tudi vdove ali regentke svojih mladoletnih sinov. Ti dve kategoriji sta bili po navadi med seboj prepleteni. V večini primerov pa so ženske pravico do kovanja denarja podedovale od svojih očetov, čeprav so jo izvajale samo v času pred, med ali po poroki. Zelo pogosto se je namreč zgodilo, da se je žensko ime na kovancih pojavljalo le tako dolgo, dokler se ženska ni poročila, saj je potem namesto njenega imena nastopilo moževo. Če pa je bila ženska v času, ko je podedovala pravico do kovanja denarja, že poročena, se njeno ime velikokrat sploh ni pojavilo. Edina skupina žensk, ki je imela to pravico ne glede na to, da so bile ženske, so bile opatinje v samostanih. Ne gre misliti, da so imeli kovanci, ki so jih kovali pod žensko avtoriteto, tudi žensko ikonografijo. To so bili le redki primeri, saj so bile podobe na kovancih navadno pokazatelj izjava in rodbine in ne samega izdajatelja. Resnični dokaz za žensko vladanje je omemba njenega imena na napisu, ki je bil na sprednji strani kovanca.¹²¹

Ali je tudi katera izmed »naših« plemkinj posedovala pravico do kovanja denarja? Za zdaj vemo le za novce Agnes Andeške¹²² in njene matere Beatrikse. Agnes Andeška se je kot dedinja andeških posesti na Kranjskem (s tem tudi kovnice Kamnik) najprej poročila z zadnjim Babenberžanom Friderikom II. Z njim je živela malo manj kot dvajset let, tri leta pred svojo smrtjo (1246) pa se je Friderik od nje ločil. Od ločitve (1243) pa do ponovne poroke (1248) je imela Agnes kovnico Kamnik v svoji lasti¹²³ in iz tega časa so ohranjeni njeni kovanci. O

¹¹⁹ Alan M. Stahl, *Coinage in the Name of Medieval Women*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 321.

¹²⁰ Peter Kos, *Denarništvo na prostoru današnje Slovenije v času od 12. do 14. stoletja (stanje raziskav)*, v: *Zgodovinski časopis (ZČ)*, 48, 1994, št. 3, str. 308, 311 in 312.

¹²¹ Alan M. Stahl, *Coinage in the Name of Medieval Women*, str. 322–328.

¹²² Sliko novca glej v: *Enciklopedija Slovenije*, 2. zvezek (Ce-Ed), Mladinska knjiga, Ljubljana 1988, str. 229.

¹²³ Glej prilogo 1: Shematični pregled kovnic 13. stoletja na slovenskem prostoru v: Peter Kos, *Denarništvo na prostoru današnje Slovenije*, str. 311.

njeni vladavini priča še njen naziv, saj se je ob poroki z Ulrikom III. Spanheimom titulirala kot »*ducissa quondam Austrie et Stirie, Carniole domina*«. ¹²⁴

Andeško-Meranski grofje so imeli poleg kamniške kovnice kovnici še v Slovenj Gradcu in na Otoku pri Kostanjevici. Na podlagi tabele, ki jo je v svojem članku izdelal Peter Kos, lahko ugotovimo, da je imela v kovnici na Otoku nekaj časa pravico do kovanja tudi mati Agnes Andeške in žena Otona VII., Beatrika, ¹²⁵ ki je bila nečakinja Filipa Švabskega in burgundska princesa. ¹²⁶

Slikovno gradivo

Slikovno gradivo je v preteklosti veljalo za manjvreden zgodovinski vir, saj po mnenju raziskovalcev in raziskovalk ni moglo govoriti zase in se ga je težko interpretiralo. Kvečjemu se ga je lahko uporabilo le kot pristržno ilustracijo zgodovine. Dandanes pa slikovnemu gradivu vsekakor pripisujejo veliko težo, saj je neposredna priča preteklih dogodkov in ne pači podobe preteklosti (kakor se lahko zgodi pri nekritični analizi pisnih virov). Po mnenju Jasne Horvat slike predstavljajo kar »zamrznjeno« podobo zgodovine in so najbolj pristni viri časa, ki je minil. ¹²⁷ A mislim, da jih je kljub temu treba zelo previdno in kritično analizirati. Je že res, da je avtor neke slike prikazoval podobe, ki jih je poznal iz vsakdanjega življenja, a glede na to, da srednjeveške freske, ki so se ohranile v naših cerkvicah, zelo pogosto prikazujejo ženske le pri opravljanju tekstilnih in gospodinjstskih opravil, kar pa še zdaleč ni bilo tako, saj so ženske sodelovale tudi pri mnogih drugih dejavnostih, ¹²⁸ moramo slikovno gradivo uporabiti bolj kot pomožni vir pri interpretaciji pisnega gradiva in oba dva med seboj primerjati ter dopolnjevati. Lahko bi morda rekli, da so bile slike, glede na to, da je bila večina ljudi nepismena, tisti medij, skozi katerega so hoteli takratnemu prebivalstvu prikazati, kako je treba živeti in kakšno delo naj ženske opravljajo. Slike so bile potem neke vrste »*biblija za nepismene*«, kot je zapisal Gerhard Jaritz. ¹²⁹

Podoba, ki si jo je popotnik Santonino ustvaril o moškem oziroma ženskem delu, je nedvomno prikaz vsakdanjega življenja na podeželju. ¹³⁰ Žal pa ne moremo biti tako prepričani za iz tistega časa ohranjene likovne upodobitve, ki nam sicer zelo nazorno predstavljajo živahno obrtniško življenje takratne dobe, a nam kljub temu ne povedo, ali gre za podeželsko/domačo ali za mestno/poklicno obrt. Ena od teh je tudi freska v cerkvi sv. Primoža nad Kamnikom, ki nam predstavlja dve ženski pri tkanju in šivanju. V tej cerkvi se je ohranilo še več drugih

¹²⁴ Franz Schumi, URBK, II, št. 155, str. 119 in 120.

¹²⁵ Glej priložo 1 v: Peter Kos, Denarništvo na prostoru današnje Slovenije, str. 312.

¹²⁶ Alois Schütz, Henrik Istrski in njegova povezava s kraljevim umorom v Bambergu, v: Grofje Andeško-Meranski. Prispevki k zgodovini Evrope v visokem srednjem veku. Zbornik razprav z mednarodnega znanstvenega simpozija, Kamnik, 22. – 23. september 2000 (ur. Andreja Eržen in Toni Aigner), Zveza kulturnih organizacij Kamnik, Kamnik 2001, str. 124 in 125.

¹²⁷ Jasna Horvat, Pictorial Sources for Objects belonging to Residential Interiors on Medieval Wall Paintings in Slovenia, v: Annales. Anali za istrske in mediteranske študije. Series Historia et Sociologia, 12, 2002, št. 2, str. 270.

¹²⁸ Glej: Darja Mihelič, Žena v rokodelstvu in obrti slovenskih mest na prehodu v novi vek, v: Acta hist.-oecon., vol. 28–29, 2001/2002, str. 79–96; ista, Crafts and Trades practised by Women in Urban Settlements in the Territory of Slovenia during the Middle and Early Modern Ages, v: Annales, Anali za istrske in mediteranske študije, Series Historia et Sociologia, 12, 2002, št. 2, Koper 2002, str. 307–320; Mojca Kovačič, Ženska v srednjem veku na Slovenskem.

¹²⁹ Gerhard Jaritz, Seelenheil und Sachkultur. Gedanken zur Beziehung Mensch – Objekt im späten Mittelalter, v: Europäische Sachkultur des Mittelalters (ur. Manfred Mayrhofer), Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs, št. 4, Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980, str. 8.

¹³⁰ Mojca Kovačič, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite« – Kako je Paolo Santonino videl in opisal ženke in kako so ženske dejansko živele, v: ZČ, 56, 2002, št. 1–2, str. 95–132.

fresk. S fresko *Kužna podoba* se je ukvarjal Jure Mikuž v svoji knjigi *Kri in mleko*.¹³¹ Ta freska nam je namreč poznana v dveh različnih oblikah. Na eni je Marijin dekolte spodobno zakrit, njeni roki sta pobožno prekrizani na prsih, medtem ko druga različica kaže Jezusovo mater, kako si z dlanjo levice podpira golo desno dojko. In tako nas avtor te knjige popelje v svet srednjeveške ikonografije, religije, poželenja, človeških predstav o medicini, moškem oziroma ženskem telesu in ljudske miselnosti.

Celotno serijo slik iz takratnega gospodarskega življenja nam nudi tudi znamenita crngrob-ska freska iz cerkve Marijinega oznanjenja v Crngrobu pri Škofji Loki. To romarsko cerkev so večkrat prezidavali oziroma povečevali. Tako imenovano tretjo crngrobsko cerkev iz dobe pred letom 1453, je na pročelju krasila slika trpečega gregorijanskega Kristusa, obdanega z skupino majhnih slik, ki nam kažejo vsakdanja opravila, s katerimi so ljudje žalili Kristusa ob nedeljah in dnevih postenja. Nas bodo na tem mestu zanimale samo tiste, ki sodijo v okvir naše raziskave, torej predvsem tiste, ki pričajo o ženski udeležbi pri različnih opravilih. Ena izmed teh slik, ki je nekoliko zabrisana, predstavlja beljenje platna. Medtem ko dva moška (eden na drevesu, drugi spodaj) po vsej verjetnosti privezujeta platno na drevo, sklonjena ženska poliva drugo platno, ki je še razgrnjeno po tleh. Desno od te slike lahko vidimo moža, kako moči lan, ki ga žena suši. Nad Kristusom naletimo na moškega, ki prede na kolovratu. Poleg njega so tri ženske, od katerih ena navija klobčič na vreteno, druga drži predivo, tretja pa tke ob statvah. Na freski je mogoče najti tudi prizore iz gostilne. Ob kockarjih, »kvartopircih« in pijancih se v krčmi znajde tudi natakara, ki dvema gostoma prinaša pijačo.

Še najbolj nam provincialno okolje prikaže freska v cerkvi s Hrastovlja, katere začetki segajo v konec 15. stoletja in ki stoji v agrarnem zaledju, nekoč pripadajočemu mestu Koper. Na tej upodobitvi Adam okopava zemljo, Eva pa obenem doji dvojčka in prede.¹³²

»Življenja« svetnic

Čeprav so »življenja« svetnikov in svetnic (*vitae*) v preteklosti vzbudili mnoga zanimanja, so strokovnjaki v zadnjih treh desetletjih diskreditirali njihovo zgodovinsko vrednost in do teh življenjepisov izkazali globoko nezaupanje. A vendar so se izkazali za zanesljiv vir, še posebej pri raziskovanju krajevine zgodovine, splošno razširjenih idej, verovanj in miselnosti takratne družbe. Prav tako so spise o življenju svetnikov in svetnic v zadnjem času prepoznali kot zelo dragocen in koristen vir za raziskovanje žensk v srednjeveški cerkvi in družbi. Še posebej pomembni so za odstiranje zgodnjersrednjeveškega obdobja, za katerega imamo na razpolago že tako ali tako zelo malo virov.

S pomočjo »življenj« se lahko preselimo ne samo v svet ženske, temveč tudi v svet družine v zgodnjem srednjem veku. Pisci teh »življenj« so namreč zelo veliko pozornost namenili družini svetnice in tako lahko marsikaj izvemo o njenih starših in rodu. Včasih nam opisujejo celo gospodarski položaj posamezne družine, še zlasti velikodušne daritve, ki so jih svetnice in njeni sorodniki podarjali samostanom in drugim cerkvenim ustanovam. Prav tako se *vitae* bežno dotaknejo veliko detajlov iz vsakdanjega družinskega življenja, saj med drugim izvemo nekaj še o porokah, naklonjenosti znotraj zakonske zveze, spolnih aktivnosti, problemih neplodnosti, rojevanju otrok, carskih rezih, poimenovanju novorojenčkov, skrbi o nedonošenčkih, detomo-

¹³¹ Jure Mikuž, *Kri in mleko*. Sugestivnost podobe I, *Studia humanitatis*, Apes, 10, Ljubljana 1999.

¹³² Pavle Blaznik, O cehih na Slovenskem. Ponatis iz Zbornika slovenskega obrta 1918 – 1937, Ljubljana 1940 (Loški razgledi. Doneski 2), Muzejsko društvo Škofja Loka, Loški muzej v Škofji Loki, Obrtna zbornica, Škofja Loka 1994, str. 3 in 4; Darja Mihelič, *Crafts and Trades practised by Women*, str. 309 in 310.

rih, zapustitvi novorojenčkov, zlorabi otrok, puberteti, incestu, mačehah, odnosih med materjo in hčerjo, gospodarski neodvisnosti žensk, vlogah v družini, nasilju zoper ženske (posilstvih in pretepanju), odslovitvi žen oziroma ločitvi, vdovstvu, smrti, pogrebih in ostalih temah.

Glede na to, da je prihajala velika večin svetnic iz vrst redovnic, nam »življenja« nudijo edinstven pogled v ženske samostane. Opisujejo namreč ustanovitev samostana, prakso in probleme sprejemanja novih članic, pravila za sprejem, zaobljube, velikost skupnosti, organizacijo samostanov in priključenih hiš, odnose med menihi in redovnicami, upravljanje samostana, vlogo opatinje in sprejetje samostanskih pravil. Vključujejo še natančne opise samostanskih cerkva, ureditve samostana in njegovih zgradb ter pokopališč. Razpravljajo tudi o aktivnostih ženskih skupnosti, omembe vrednem izobraževanju, branju, ilustraciji rokopisov, rokodelstvu in slikarstvu, skrbi za bolne in dobrotelne. Ne nazadnje nam *vitae* povedo marsikaj celo o ženskah oblekah, striženju las, higieni, prehrani, asketični praksi posta, prikrajšanju spanja, ki je bilo pogostokrat tudi skrajno ekstremno. »Življenja« so prav tako dragocen vir za gospodarsko zgodovino ženskih samostanov. Prinašajo podatke o organizaciji zemljiških posesti, kmetijskih in trgovskih aktivnostih. Te informacije morajo biti seveda dopolnjene s podatki iz listin in drugih dokumentov. »Življenja« pripovedujejo o invazijah in o tem, kakšno škodo je to povzročilo samostanu. Nekateri slikajo naraščanje revščine, lakote in kužnih bolezni, ki so tako zdesetkale samostane, da so jih veliko od njih morali celo zapreti.

S prebiranjem »življenj« svetnic se nam razkrije še eno področje, ki govori o ženskem odporštvu in deviantnem obnašanju. Velikokrat je šlo za opise žensk, ki so ubrale določeno strategijo, s katero so se branile pred izgubo nedolžnosti in poroko. Za dosego svojega cilja so se ženske celo same pohabile, hlinile bolezni ali norost. Znale so tudi zgodbe o bradatih ženskah ali svetnicah, ki so se preoblačile v moške, da bi tako lahko na skrivaj vstopile v moške samostane in svetišča, kamor je bilo ženski nogi prepovedano stopiti. Govor je tudi o poznejših čudežih, ki so jih ženske svetnice naredile in o neprizanesljivem kaznovanju, ki naj bi ga pretrpele zaradi svojega predrznega obnašanja. Čudeži so še posebej bogati s podatki o ljudski miselnosti in verovanju v čudeže. Pogosto nam nudijo izjemno nenavadne opise fizičnih in duševnih bolezni, medicinskih znanj ter praks kot tudi čudežnih ozdravljenj in izganjanja hudičev. Prav tako pa lahko nekaj izvemo še o romarskih navadah, spolu, razredu in starosti romarjev, saj so ljudje pogosto odhajali po pomoč v sam center svetniškega kulta.

Čeprav so *vitae* zelo bogat in izčrpen zgodovinski vir, jih moramo preučevati z veliko previdnostjo. Ne smemo jim dajati nič večjo težo, kot jo upravičujejo. Glede na to, da nam kot vir nudijo bolj posredne kot neposredne dokaze, moramo delati le približne in nikakor ne popolne sklepe. »Življenja« svetnikov in svetnic so se na podlagi cerkvenih in družbenih potreb sčasoma spreminjali. Zato je treba proučiti, kadar je to seveda mogoče, več »življenj« istega svetnika oziroma svetnice. Podobno kot drugi viri iz tega obdobja, nam tudi *vitae* predstavljajo pogled le iz enega zornega kota in so nepopolni že sami po sebi. Bolje je torej proučevati več opisov hkrati in ne zgolj enega samega *vita*. Podatke iz »življenj« lahko velikokrat dopolnimo še z drugimi hagiografskimi informacijami, kot so koledarji, življenjepisi mučnikov, liturgije, hvalnice in pridige. Za popolno in uspešno rekonstrukcijo ženskega življenja v zgodnjeresorbnješki cerkvi in družbi moramo hagiografsko literaturo proučevati skupaj z drugimi zgodovinskimi viri iz tistega časa (kronike, kanonsko in posvetno pravo, samostanska pravila, listine, korespondenca, traktati, arheološki in pisni viri ter ikonografija). Na vrhu vsega gre poudariti še, da je »življenje« nekega svetnika oziroma svetnice odraz miselnosti in sveta posameznega hagiografa, ki je »življenje« sestavil.¹³³ Hagiografija nam

¹³³ Jane Tibbetts Schulenburg, *Saints' Lives as a Source for the History of Women, 500–1100*, v: *Medieval Women and the Sources*, str. 285–320.

torej lahko služi bolj kot pomožni zgodovinski vir in naša opažanja nikakor ne smejo temeljiti zgolj na tej vrsti virov.

Kar se tiče podatkov o življenju svetnic, ki so bile z našim ozemljem na nek način povezane, je največ podatkov mogoče dobiti o Hemi Krški,¹³⁴ ki jo je cerkev za svetnico razglasila leta 1938. Prav tako je kar nekaj žensk iz andeške rodbine (sestri sveta Hedvika in blažena Matilda ter njuna nečakinja sveta Elizabeta) postalo svetnic, ki so s svojim delom in življenjem zapustile pomemben pečat v evropski zgodovini, z nesebičnim delom pomagale ubogim in bolnim, ustanovljale samostane ter si tako zaslužile svetniški naziv.¹³⁵

Narativni viri

Narativni viri so tisti viri, ki v primerjavi z listinami, pogodbami, fevdnimi knjigami in z urbarji bralcu skušajo približati mnenje nekega pisca. Taki spisi so v vsakem primeru subjektivni in prav ta subjektivnost povedanega predstavlja največji zaklad narativnih virov. Oseb, ki se pojavljajo v teh zapisih, ne spoznamo samo po imenu in priimku, temveč si lahko zamislimo tudi njihov obraz in njihovo podobo ter se malo podrobneje seznanimo celo z njihovo osebnostjo.¹³⁶

Med narativne vire sodijo kronike, pisma, spomini in dnevniki. Da je teh virov ogromno, je nakazal že Janez Mlinar v svoji monografiji o *Celjskih grofih v narativnih virih*, kjer lahko najdete poleg pregleda velike večine narativnih virov, ki omenjajo Celjske grofe, še posamezne odlomke iz le-teh. Nima smisla, da na tem mestu ponovno naštevam vse tiste *kronike*, kjer se omenjajo Celjske plemkinje. Naj samo opozorim, da je Mlinarjeva knjiga dober kašipot in izredno dobro izhodišče za nadaljnje iskanje podatkov, ki jih lahko iz kronik izbrskamo tudi o plemkinjah iz drugih plemiških rodbin.¹³⁷

¹³⁴ Glej predvsem: Jože Till, Hema Krška. Njen svet in njeni sledovi, Mohorjeva družba, Celovec 2005.

¹³⁵ Glej: Andreja Eržen, Svete žene Andeške, v: Kamniški zbornik, XVII, 2004, str. 81–86; Marijan Smolik, Sveti in blaženi Andeški, v: Grofje Andeško-Meranski, str. 99–105.

¹³⁶ Janez Mlinar, Podoba Celjskih grofov v narativnih virih, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 2005, str. 10.

¹³⁷ Naj naštejemo le nekaj primerov kronik in drugih narativnih virov, ki so dostopni tudi pri nas (kot že rečeno podrobneje glej: Janez Mlinar, Celjski v narativnih virih): Franz Krones, Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli. I: Die Freien von Saneck und der erste Graf von Cilli. II: Die Cillier Chronik, Gradec 1883 (v elektronski obliki jo najdete na: <http://patriot.lib.byu.edu/cdm4/document.php?CISOROOT=/FH4&CISOPTR=18447&REC=17&CISOSHOW=7435>). Obstaja pa tudi slovenski prevod, ki je na določenih mestih malo pomanjkljiv: Kronika grofov Celjskih (prevod: Ludovik Modest Golia), Obzorja, Maribor 1972). Jakob Unrest, Österreichische Chronik (ur. Karl Grossmann), Hermann Böhlau Nachfolger, Weimar 1957; Johannis Abbatis Victoriensis, Liber certarum historiarum (ur. Fedor Schneider), Scriptorum rerum Germanicorum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae historicis separatim editi, Impensis bibliopolii hahniani, Hannoverae in Lipsiae, Tomus I 1909, Tomus II 1910; Thomas Ebendorfer, Chronica Austriae (ur. Alphons Lhotsky), Monumenta Germaniae historica, Scriptorum rerum Germanicorum, Nova series, Tomus XIII, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin in Zürich 1967; Ottokars österreichische Reimchronik (ur. Joseph Seemüller). Monumenta Germaniae historica, Deutsche Chroniken 5, 1 in 2, Monumenta Germaniae historica, München 1980; Aeneas Silvius Piccolomini, Historia Bohemica (ur. Joseph Hejnic in Hans Rothe), Band 1: Historisch-kritische Ausgabe des lateinischen Textes, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Dunaj 2005; Eneae Silvii Piccolominei postea Pii PP. II de viris illustribus (ur. Adrianus van Heck), Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1991; Pius II, Commentarii: Rerum memorabilium que temporibus suis contigerunt (ur. Adrianus van Heck), Biblioteca Apostolica Vaticana, Città del Vaticano 1996; Der Briefwechsel des Eneae Silvii Piccolomini (ur. Rudolf Wolkman), Dunaj 1918; Aeneae Silvii Piccolominei Senensis, ... opera quae extant omnia ...: nunc demum post corruptissimas editiones summa diligentia castigata ...: his quoque accessit gnomologia ex omnibus Sylvii operibus collecta, & Index rerum ..., Unveränderter Nachdruck, Minerva, Frankfurt a. M. 1967. Nekaj tekstov Piccolominija je prevedenih v nemščino in zbranih v: Enea Silvio Piccolomini, Über Österreich (ur. Felix Kucher), Verlag Turia + Kant, Dunaj 2002.

Ženske so pogosto vzbudile zanimanje avtorjev različnih spisov in kar nekaj plemkinj iz našega ozemlja je omenjenih v kronikah in pismih. Poznamo celo spomine, ki jih je zapisala ženska, in sicer *Spomine Helene Kottaner*,¹³⁸ dvorne dame in zaupnice ogrske kraljice Elizabete. Če njeni spomini v prvi vrsti osvetljujejo posege izredno ambicioznega Ulrika Celjskega v veliko srednjeevropsko politiko, so za nas veliko bolj zanimivi zaradi osebnih tonov v njenem pripovedovanju. Iz tega stališča je treba pri raziskovanju zgodovine žensk ta dragoceni vir tudi obravnavati, saj nas zanima predvsem, kako ženska sama opisuje in vidi svoje življenje.¹³⁹

Poleg spominov so za nas zelo razveseljiva tudi *pisma*, ki so jih pisale plemkinje in so se morebiti ohranila vse do danes. Vemo, da je potekala živahna korespondenca med goriškim grofom Henrikom IV. in njegovo ženo Katarino. A žal so se ohranila le Henrikova pisma, medtem ko ni ohranjeno niti eno samo pismo goriške dame.¹⁴⁰ Drugačna slika pa se kaže pri dopisovanju med plemiško družino Gonzaga in goriškimi grofi, saj so tukaj ohranjena tudi pisma, ki so nastala izpod ženskega peresa. Govor je o triindvajsetih italijanskih, devetindvajsetih nemških in tridesetih latinskih pismih, ki so se v letih 1476 in 1495 izmenjala med omenjenima rodbinama, ki sta bili med seboj sorodstveno povezani, saj je bil goriški grof Leonhard poročen s Paolo Gonzago. Pisma predstavljalo zaklad informacij o družinskem življenju obeh rodbin. Istočasno pa se z njihovo pomočjo lahko seznanimo s tedanjo bogato socialno in kulturno zgodovino ter pokukamo v vsakdanje življenje posameznih družinskih članov.¹⁴¹

Kot zelo uporaben vir za žensko zgodovino so se izkazali tudi *Popotni dnevniki Paola Santonina*,¹⁴² ki so nastali med letoma 1485 in 1487. V teh treh letih so namreč potekale po naših krajih vizitacije oglejskega patriarha in med popotno družčino je bil kot kancler tudi Santonino. In ker je on, po mnenju Klause Voigta, poročal v slogu svojega časa: z zanimanjem za vse in vsakogar, zelo podrobno in najverjetneje na podlagi vsakodnevnih zapiskov, najdemo v njegovih dnevnikih poleg veliko tematskih področij, ki so vsebinsko dovolj bogata za samostojne publikacije tudi številne razkropljene podatke, ki predstavljajo majhne, a nepogrešljive zidake pri obravnavanju določenih vprašanj. Glede na to so se zgodovinarji lotili že veliko tem. Čeprav nam ta vir nudi veliko zanimivih podatkov tudi o življenju, pomenu in vlogi žensk v poznem srednjem veku, pa ga še nihče ni obravnaval iz tega vidika. Vsekakor je Santonino svoje *Popotne dnevnike* pisal za svoje sodobnike in ne za nas. Mi postavljamo vprašanja, na katera njegovo delo nikdar ni imelo namena odgovarjati. Naše zanimanje se v veliki meri razlikuje od avtorjevega, kot tudi od interesov njegovega takratnega bralstva, in ker v nobenem primeru nismo neposredni naslovljenci *Popotnih dnevnikov*, niti sodobniki, tudi ne posredujemo takratnega miselnega obzorja.¹⁴³ Kar je Santonino na svojih poteh videl

¹³⁸ Slovenski prevod v: Igor Grdina in Peter Štih, *Spomini Helene Kottaner. Ženski glas iz srednjega veka*, Zbirka Korenine, Nova revija, Ljubljana 1999.

¹³⁹ *Spomine Helene Kottaner* sem uporabila tudi sama v: Mojca Kovačič, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite«.

¹⁴⁰ Christine Thomas, *Kampf um die Weidenburg*, v: *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 24, 1971, str. 36.

¹⁴¹ Christina Antenhofer, *Briefe zwischen Süd und Nord: Vielsprachigkeit und Umgangstöne in der Korrespondenz der Gonzaga mit dem Hause Görz*, v: *Circa 1500. Leonhard und Paola: Ein ungleiches Paar. De ludo globi: Vom Spiel der Welt. An der Grenze des Reiches, Landesausstellung 2000 Mostra storica*, Skira, str. 13–15; ista, *Briefe zwischen Süd und Nord – Einblicke in die Korrespondenz um Paola de Gonzaga und Leonhard von Görz*, v: *Symposium zur Geschichte von Millstatt und Kärnten 2000* (ur. Franz Nikolasch) (referati iz simpozija), str. 134–140; italijanska verzija: Christina Antenhofer, *Lettere tra sud e nord: uno sguardo sulla corrispondenza epistolare attorno a Paula Gonzaga e Leonhard di Gorizia*, v: *Goriziani nel medioevo* (ur. Sergio Tavano), Libreria Editrice Goriziana, Gorica 2002, str. 207–226.

¹⁴² Mojca Kovačič, »Prijazne, pobožne, skromne, čednostne in plemenite«.

¹⁴³ Helmuth Hundsbichler, Pavel Santonino v Sloveniji (1486 in 1487). Stvarnost in mentaliteta v potopisu iz pozne gotike, v: *ZČ*, 50, 1996, št. 2, str. 188, 189 in 193.

in doživel, je hotel opisati sebi v spomin, svojim videmskim prijateljem pa v pouk in zabavo ter morda v zagovor proti kakšnim obrekovalcem, češ da se je podal le na zabavno in trgovsko potovanje.¹⁴⁴

Zanimiv vir sta tudi obe epski pesnitvi štajerskega plemiča in viteza *Ulrika Lichtensteinskega*. Prva je *Frauenbuch* (Knjiga o dami),¹⁴⁵ ki je nastala nekje okoli leta 1257 in v obliki dialoga med damo in vitezom opisuje viteško dvorno kulturo. Ta naj bi razpadala zaradi porušenega razmerja med obema spoloma. Na koncu pesnitve nastopi pripovedovalec, ki se poimenuje kot sam Ulrik Lichtensteinski in pogladi spor, pri čemer stopi v bran dami.¹⁴⁶ Njegova druga pesnitev pa nosi naslov *Frauendienst* (Služba dami),¹⁴⁷ ki je razdeljena v dve vsebinsko zaokroženi celoti, od katerih je vsaka posvečena služenju drugi dami. Pripoved teče o vitezu od njegove vzgoje v mladosti, mimo raznih poskusov, da bi se približal svoji izvoljeni dami. Govori o viteških turnirjih, na katerih zaradi nje zavzeto sodeluje, o trpljenju, ki ga prenaša zaradi nje, in o poti na turnir v preobleki boginje Venere v službi svoje dame. Prvi del zgodbe se konča s prenehanjem služenja prvi dami, vitezovim razočaranjem in jezo nad ženskami. A kljub negativni izkušnji je pripravljen svoje služenje nadaljevati pri novi dami. Tokrat so njegove izkušnje pozitivnejše.¹⁴⁸

Prav tako izjemnega pomena so *Zgodbe o ljubezni (Lais)*, ki jih je v 12. stoletju napisala *Marie de France*.¹⁴⁹ Zelo so dragocene že zato, ker so nastale izpod peresa ženske in to v času, ko je le nekaj žensk znalo brati in pisati. Na drugi strani pa nam njene zgodbe o romancah in avanturah nudijo zanimiv pogled na dvorno ljubezen. Poleg vsega je Marie pisala v domačem jeziku in ne v latinščini, kot je bila to v tistem času pogosta navada. *Zgodbe o ljubezni* so izmišljene in napisane samo za razvedrilo ljudi. Njeno občinstvo so bili plemiči, knjiga pa je bila najverjetneje posvečena angleškemu kralju Henriku II. Plantagentu (1154–1189), na čigar dvoru je Marie de France verjetno tudi delovala. Tematiko za svoje pesmi je iskala v keltskih legendah, ki jih je nato upesnila v francoskem jeziku.¹⁵⁰

Zaključne misli

Zgodovinopisje se je šele v zadnjih štiridesetih letih začelo intenzivneje ukvarjati tudi s tako imenovano zgodovino žensk. Prej, že od antike naprej, so bila namreč v središču historiografskih interesov dejanja velikih mož. Čeprav so se v svet ženske v srednjem veku podali tudi nekateri slovenski zgodovinarji in zgodovinarke, menim, da je na tem področju še vedno premalo narejenega. Imamo nekaj člankov in drobcev o določenih temah oziroma posameznih ženskah, vendar pogrešam kakšno knjigo ali obširnejšo raziskavo, kjer bi našli vsaj malo

¹⁴⁴ Josip Turk Santoninov *Itinerarium*, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo XXIV, 1943, separati odtis, Ljubljana 1943, str. 95 in 96.

¹⁴⁵ Ulrich von Liechtenstein, *Frauenbuch* (ur. Christopher Young), Reclam, Ditzingen 2003.

¹⁴⁶ Janez Mlinar, *Celjski v narativnih virih*, str. 26.

¹⁴⁷ Za angleško verzijo glej: Ulrich von Liechtenstein's *Service of Ladies* (prevod: John Wesley Thomas), Boydell Press, Woodbridge, Suffolk, UK, Rochester, New York 2004; nemški tekst pa najdeš v kritični izdaji: Ulrich von Liechtenstein, *Frauendienst* (ur. Franz Viktor Spechtler), Kümmerle, Göppingen 1987.

¹⁴⁸ Janez Mlinar, *Celjski v narativnih virih*, str. 26.

¹⁴⁹ Prevedene so tudi v slovenščino: Marie de France, *Lais. Zgodbe o ljubezni* (prevod: Marija Javoršek), Delta, Ljubljana 2001.

¹⁵⁰ Katarina Marinčič, *Domneve o Marie de France*, v: Marie de France, *Lais. Zgodbe o ljubezni*, str. 211–227; glej tudi: http://www.geekicon.net/writing/caritas_amour/marie.htm. Obstaja celo mednarodno združenje Marie de France. Več informacij o tem najdeš na spletni strani: <http://www.people.vcu.edu/~cmarecha/#Treasure>, kjer lahko poslušas pesmi Marie de France celo v uglasbeni obliki (<http://www.mariedefrance.org/>).

bolj obsežen seznam literature in virov, s katerimi se lahko zgodovine žensk v srednjem veku sploh lotimo. Predvsem je pomembno vprašanje virov, saj brez njih seveda ne more nastati nobena resnejša raziskava.

Na podlagi šestletnega raziskovanja zgodovine žensk v srednjem veku sem prišla do zaključka, da je potrebno pri tej temi upoštevati vse ohranjene vire. Listine nam razkrijejo le eno stran zgodbe. Ti viri nam omogočijo, da se seznanimo s konkretnim življenjem meščank in plemkinj v srednjem veku. Listine, ki so eden od najbolj pristnih virov, direktno pričajo o življenju, delovanju, porokah, dotah, jutrnjah, smrti, rojstvih, oporokah, dedovanju in podobnem. A treba je vedeti, da v listinah najdemo le suhoparne in gole podatke o življenju posamezne plemkinje in meščanke. Iz njih ne izvemo nič o položaju ženske v srednjem veku. Ne pomagajo nam odkriti, kakšno vlogo je igrala ženska v zakonski zvezi, na dvoru ali v mestu. Pečati, grbi in kovanci, ki so poleg listin definitivno pristni viri, nam že povedo nekaj več o položaju ženske, saj pričajo o njeni moči in visokem položaju. Za raziskovanje žensk v srednjeveških mestih so vsekakor zelo koristni mestni statuti, saj so ti poleg javnopravnih urejali tudi zasebnopravne odnose (osebno, poročno z družinskim, stvarno, obvezno in dedno pravo). Tako se lahko iz mestnih zakonikov prepričamo, kdaj in kako so se ženske poročale, kakšen je bil njihov položaj znotraj zakonske zveze, kako so dedovale, pisale oporoke, kako so živele vdove, ali so delali razlike med dečki in deklicami, da je takratna družba poznala konkubinat, posilstva in seveda tudi prostitutke ter druge veliko bolj cenjene ženske poklice.

Daleč največ ohranjenih virov predstavljajo dela takratnih piscev oziroma umetnikov, tako cerkvenih kot tudi laičnih. V svojih opisovanjih ženske narave in zakonske zveze so izjemno zanimivi in slikoviti. Skoraj vsi raziskovalci, ki so se ukvarjali z zgodovino žensk v srednjem veku, so jih citirali in povzemali, čeprav so istočasno poudarjali, da življenje žensk v srednjem veku ni bilo takšno in da je bila praksa nekaj povsem drugega od teorije. Meni se zdi, da jih je treba še kako upoštevati. Na njih namreč gledam kot na današnje medije, ki so v veliki, če že ne v poglavitni, meri oblikovali tedanje mišljenje moških o ženskah in močno vplivali tudi na samo obnašanje žensk. Ljudje so to brali, poslušali oziroma gledali, če je šlo za sliko, kot danes beremo revije, dnevno časopisje, knjige, gledamo televizijo, kjer skušajo vplivati in oblikovati naše mnenje z raznimi oddajami, nanizankami, filmi, reklamami in resničnostnimi šovi. Vsi opozarjajo na vpliv medijev, ki kažejo suhe manekenke, katere so postale vzornice mladih deklet, kar vodi v anoreksije in bulimije. Še in še bi lahko kritizirala razne *Cosmopolitane*, *Seks v mestu*, *Razočarane gospodinje* in ameriške humoristične nanizanke, kjer je ženska vedno prikazana kot dobra gospodinja, zvesta žena in skrbna mati, a to ni tema moje razprave. Ne vem kolikokrat sem prejela po elektronski pošti pismo z naslovom, kot je npr. »Če bi ženske vladale planetu«. Besedilo ali slike v njem so me močno spominjali na besedila srednjeveških avtorjev. Kakor koli že, ljudje so tudi v srednjem veku brali in poslušali napotke, kako naj živijo in kako naj se obnašajo. Največkrat so ti napotki leteli na ženske oziroma so moškim svetovali, kako naj z ženskami ravnajo. Ta besedila so brale tudi ženske, ki so popolnoma sprejele splošno uveljavljeno mnenje o ženski »slaboumnosti« in napakah ter se oblekle v obleko, ki so jo krojili drugi (največkrat so bili to moški). »Zasmilila se nam je tvoja nesreča in hočemo te iztrgati iz tvoje nevednosti; zaradi nje si tako zaslepljena, da zavračaš tisto, kar z vso gotovostjo veš, in se hočeš pridružiti nekemu mnenju, ki mu ne verjameš, ga ne poznaš, in ki temelji zgolj na nakopičenih tujih predsodkih. Podobna si tistemu bedaku iz vsem znane zgodbe, ki so ga našemili v ženska oblačila, ko je zaspal v mlinu, in ko se je prebudil, je bolj verjel lažem tistih, ki so se iz njega norčevali, češ da se je spremenil v žensko, kot da bi se oprl na lastno izkustvo.«¹⁵¹ Takšna proti propaganda pa je seveda vplivala na izoblikovanje

¹⁵¹ Christine De Pizan, Knjiga o mestu dam, str. 38 in 39.

miselnosti tako takratnih moških kot tudi samih žensk. Ženske so bile pač tako vzgojene – da postanejo zveste žene in podrejene svojemu možu – in zato se jim ni zdelo nič nenavadnega, če so se moški nad njimi tudi fizično izživljali. Iz odredb statutov Umaga in Trsta namreč vidimo, da je moški lahko pretepal in kaznoval svojo ženo, svojega sina in priležnico, kolikor je hotel in jo pri tem odnesel brez kakršnekoli kazni. Ne glede na to, na kakšen način je to storil, bodisi z orožjem bodisi s palico bodisi z roko bodisi, da jih je zbil na tla, in ne glede na to, ali je tekla kri ali ne, mu za svoja dejanja ni bilo treba odgovarjati. Proti nasilnemu soprogu se v obravnavo ni sprejela nobena pritožba, ki bi jo morda vložila žena ali kdo drug, in proti njemu ni bil sprožen postopek.

Skratka, pri proučevanju zgodovine žensk v srednjem veku je dobro, če naredimo nekakšno zmes vseh virov. Življenje in položaj ženske v srednjem veku se je res razlikovalo od dežele do dežele. Zato moramo pri raziskovanju zgodovine žensk na Slovenskem upoštevati listine in statute, ki so nastali na našem ozemlju oziroma so se nanašali na ljudi, ki so tukaj živeli. A kar se tiče tekstov, traktatov, pridig in drugega podobnega gradiva, menim, da ni pomembno, v kateri deželi in kakšnem jeziku je to gradivo nastalo. Teksti se namreč vsebinsko ne razlikujejo in zato lahko vsakega izmed njih upoštevamo tudi pri raziskovanju življenja in položaja žensk v srednjem veku na Slovenskem. Da je bilo mnenje o ženskah povsod približno enako, nam priča tudi edini te vrste zapis, ki je nastal na našem ozemlju, in sicer izpod peresa Jožefa Lamberga.

Torej vsi tisti viri, ki nam pomagajo osvetliti splošno srednjeveško zgodovino, nam odkrivajo tudi drobce iz vsakdanjega življenja ženske v srednjem veku. In to ne glede na to, ali vzamemo v roke vir, ki ga ni še nihče pregledoval, ali ponovno in iz drugega zornega kota proučimo vir, ki ga je zgodovinar oziroma zgodovinarica pred nami sicer že obdeloval(a), a je imel(a) pri tem v mislih povsem drugačen cilj.

Summary

Sources for Medieval History of Women

Mojca Kovačič

Historiography has started to examine more intensively the so-called women's history only during the last four decades. Since the antiquity, historic studies and writings have been largely focusing on the activities of prominent men. Although several Slovene historians (of both genders) have already ventured into the medieval world of women not enough has been done in this area. There are several articles and fragments on specific related subjects or on particular women. However, as yet there has been no book or extensive study with a more thorough list of literature and sources that would enable scholars to tackle this subject comprehensively. An especially burning problem is the question of sources without which there can be no serious research.

Due to the nature of this topic all available sources need to be taken into account and examined, and documents reveal but one side of the story. Various sources enable researchers to learn about actual life of town dwellers and noblewomen of the Middle Ages. Among the most genuine sources, documents speak about the way of life, activities, marriages, dowries, the custom of the so-called jutrnja (husband's present to his wife the morning after their wedding day), deaths, births, wills, inheritance systems, and so on. Yet these documents contain only dry data concerning women's lives in that period. They do not reveal the actual role of women in the matrimony, in court, or in town. Seals, coats of arms, and coins, all of which definitely represent as genuinely original sources as documents, testify to a woman's power and high social standing, thus recounting a little more about her position. Just as valuable are town statutes that, in addition to public legal relationships, also regulated private legal relationships

(personal-rights law, nuptial and family law, property law, obligation law, and inheritance law). These statutes tell us why, and in what way, women married, what was their matrimonial position, how they inherited, wrote their wills, or lived as widows. Scholars learn whether boys were treated differently than girls, that the society of that time knew the institution of concubinage, that there were rapes, and, naturally, that there were also prostitutes. Researchers are also able to obtain some data on other, more esteemed, professions of women.

However, the works of writers and artists of that period, both ecclesiastical and secular, represent by far the most numerous available sources on the subject. With their extremely interesting and picturesque descriptions of the female nature and matrimony they were cited by almost any scholar who was investigating the history of women in the Middle Ages; nearly all, however, simultaneously stressed that the real life of women of that period was actually very different, and that theory by no means equaled actual practice. Medieval works of this nature exerted considerable influence upon the minds and prevalent opinions of both men and women, and certainly affected women's behavior. The texts, sermons, paintings, etc. were read, listened to, and looked at in much the same way than the people of today read magazines, newspapers, books, or watch television whose many programs, films, commercials, and reality shows are made to invade and form people's minds and opinions. Similarly, the medieval people also read and listened to advice on how to live and behave. The advice was mostly meant for women, or, better yet, was directed at men in order to instruct them how to handle women. Meekly and utterly accepting the prevalent opinion about the female »weak-mindedness« flaws, and defects, women abided by them and donned the clothes cut out by others (usually men). It is clear that such ideas greatly influenced the men and women of that day. Having been raised to become faithful wives and to obey their husbands, women did not think it odd if men were abusing them verbally or physically.

It is useful in the study of this subject to explore a mixture of all available sources. Since women's lives and positions differed from country to country it is necessary to examine and consider documents and statutes that had originated in the territory of present-day Slovenia, or referred to people who had lived in this territory, in order to examine the history of women in Slovenia. As far as texts, tractates, sermons, and similar sources of this nature are concerned, however, it is unimportant in which country and language they had originated. Their nature is more or less the same and can therefore shed additional light upon the subject under investigation.

To sum it up, any source that contributes to our knowledge of the general medieval history shall very likely also reveal interesting fragments on everyday lives of medieval women – irrespective of whether we use a heretofore-unexamined source or one that had already been investigated by many historians whose main topic was very different from ours.